

B 22373



DIÓSJENŐ ÉS KÖRNYÉKÉNEK FÖLDRAJZI VISZONYAI.

IRTA:

MIKSZÁTH GYULA
GIMN. TANÁR

GYŐR, 1937.

SZÉCHENYI KÖNYVNYOMDA, GYŐR.

VB 22373

75238

15-

Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai.

IRTA:

MIKSZÁTH GYULA

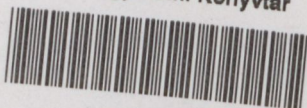
GIMN. TANÁR



GYÖR, 1937.

SZÉCHENYI KÖNYVNYOMDA, GYÖR.

JATE Egyetemi Könyvtár



J910003186

*A M. Kir. Ferencz József Tudomány-
egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudo-
mányi Karához benyújtott doktori értekezés.*

Bíráló: dr. Kogutovics Károly egy. nyilv. r. tanár.

Társbíráló: dr. Szentpétery Zsigmond egy. nyilv. r. tanár.



SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

HELYBEN
OLVASHATÓ

Bevezetés.

Az a terület, melyet jelen dolgozatomban földrajzi szempontból tárgyalni kívánok, a Nógrádi medence nyugati szélén a Börzsönyi hegység keleti lábánál elterülő Diósjenő község és környéke.

Az általam e célból bejárt és megfigyelt terület egy, Diósjenő körül húzható olyan szabálytalan négyszöggel jelölhető meg, melynek csúcsain a nógrádi Várhegy, a diósjenői Magashegy, Szomolya puszta, és Tolmács község foglalnak helyet. Diósjenőt és környékét több különböző, de végeredményben mégis összetartozó szempontból vizsgáltam meg.

Dolgozatom első felében igyekeztem az ősföldrajzi eseményeket a területen észlelt geológiai és paleontológiai adatok alapján logikus sorrendbe foglalni, ezekből rekonstruálni a vidék állandó változását és levezetni az őstáj kialakulását, felsorolván a klimatikus viszonyok következményeként kialakult növény és állatvilágot.

Dolgozatom második részében Diósjenő történetének vázlatát adom, valamint a gazdasági és kulturális állapotok rövid ismertetését kísérem meg.

A terület geológiai felépítése és fejlődésmenete.

Díósjenő és környékének felépítése eléggé egyszerű, néhány geológiai korszak képződményeinek egymásra való településéből áll. Ezeket a több helyen észlelhető vetődések tagolják és teszik valamivel bonyolultabbá.

A legrégebb réteg, ami a felszínen kibújva észlelhető, a felső oligocénből (cattien) származó, homokokkal váltakozó agyagos réteg. (Észlelhető: az Öreg Szőlőhegy keleti részén, az állomás környékén, a Jenői tó partján stb).

Alatta a romhányi viszonyok és a balassagyarmati ártézi kútfúrás tanulsága szerint középoligocén (rupelien) kiscelli agyagok vannak. Ezek azonban területünkön már nem jönnek napfényre.

A kiscelli agyag alatt a romhányi és váci hegyrögök tanulsága szerint a legmélyebb oligocén (ligurien), továbbá a felső eocén és triász rétegek is várhatók, az alapréteget pedig a balassagyarmati ártézi kútfúrás adatai alapján valószínűleg a kristályos palák alkotják.

A tetemes vastagságú felső oligocén képződmények fölött az alsó miocén rétegek kimaradásával — mely időben területünk a tőle északra lévő területekkel együtt valószínűleg szárazulat volt — a mélyebb, középső miocénnek, a helveticiumnak homokos, kavicsos, teresztrikus bázis rétegei következnek szénnyomokkal.

Fölötte ugyancsak a helvetienhez tartozó homokos, helyenként igen kövületdús (Zsibak árok) tengeri rétegek következnek. Legfelül pedig szintén helvetien teresztrikus kavicsos-homokos rétegek találhatók.*

*dr. Noszky Jenő szóbeli közlése alapján, aki a helvetien három tagra való felosztását még nem publikálta.

A felső helvetien rétegekre a magasabb közép miocén (alsó tortonien) korú andezit erupciók tufa, breccia, agglomerát és lávatakarói következnek a hegységben nyugat felé.

Ebbe a korba sorolható amphibol-andezit és dacit kráterkitöltési maradványokat is találunk elszórta (főként Nógrád körül) az üledékes dombvidéken.

A legfelső szinteket pliocén-pleisztocén korú hordalékok, illetve felső pleisztocén löszképződmények alkotják, melyek felett már csak a holocén lejtőtörmelékeit, hordalékait és patakkitöltéseit találjuk.

Mindezek alapján a terület fejlődésmenetét a következőkben foglalhatom össze:

A triász után a felső eocénig szárazulat volt a terület, melyen hatalmas pusztítást vitt véghez az erózió.

Az első tengeri transzgressióra a felső eocénben következethetünk. Az alsó oligocénben ismét regressiós időszak (Telegdi Róth Károly féle infraoligocén denudáció) áll be. Ezt területünkön nem láthatjuk s csak a szomszédos vidék viszonyaiból következtethetünk rá.

Az alsó oligocén végén indul meg újból a tengeri transzgressió a litorális eredetű hárshegyi homokkővel.

A transzgressió mélyülését és növekedését a következő rupélien korban legjobban a nagy vastagságú és nagy elterjedésű kiscelli agyagok mutatják, melyek a középső oligocén folyamán rakódtak le. (Ezekről a Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. nógrádi szénkutató és Balassagyarmat megyei város 1911-ben végzett ártézi fúrásai útján kaptunk adatokat.)

A felső oligocénben számos kisebb-nagyobb oscillációt mutat a tenger, úgy, hogy egymással váltakozó homokos, agyagos, néhol kavicsos rétegek települnek egymás fölé és mellé. Később helyenként gyenge barnaszén nyomok is vannak, melyek a regressiós időszakok sekély vizű kiédesedő lagunáira vallanak.

A aquitanien elején a nagy oligocén tenger teljesen visszavonul és a tájékon ismét hatalmas terrestricus periódus következik be, amikor az erózió pusztító hatására kisebb-nagyobb mélyedések jönnek létre.

A tenger transzgressiója még a burdigalienben sem érte el a Börzsöny vidékét s így az erősen lepusztult egyenetlen térszí-

nen a rákövetkező helvetien kor meszes tengeri rétegei igen változó vastagságban települnek egymás mellé.

A helvetien *terrestricus* szénnyomos, kavicsos homokokkal indult meg, de a rákövetkező, határozottan felismerhető tengeri rétegek egy, a helvetien közepén beállott transzgressió mellett bizonyítanak.

A középső helvetieni tenger Nagymarosig és Ipolyságig nyúlt el. Sekélyvizű parti részén durva, kavicsos homokokat észlelhetünk, mélyebb szakaszaiban azonban schlieres agyag üledett le belőle.

A schlieres agyagok a Börzsönyi hegység északkeleti részén lépnek fel és nagy összefüggő területeken bukkannak felszínre. Némely részüket andezit breccia sapka védte meg a lepusztulástól. Legtöbb helyen lösz borítja. Ilyen schlier bázisú andezit-sapka a drégelyi Várhegy is.

A schlieres agyagrétegek Diósjenőnél már hiányzanak. Itt a litoralis faciest csak az ostreás-pectenes homokkő képviseli, a neretikus faciest pedig a Zsibak ároki palás homokkövek.

A helvetien végén a tenger a térszín emelkedése következtében ismét visszavonul és területünkön is *terrestricus* kavicsos rétegek képződnek, amelyek az Ősvepor kristályos paláinak hordalékaiból kerültek ide.

Ezekre telepedett rá aztán az alsó tortonien korú vulkáni kitörés hatalmas stratovulkáni takarója.

A vulkánok legnagyobb részben a helvetien végén keletkezett törésvonalak részvulkáni hasadékain törtek fel és ma már alaposan megkoptak.

E vulkáni működés takarói legnagyobb részben a biotit-amfibol andezit lávaiból, tufaiból és brecciaiból épültek fel. A tufák vastag rétegekké halmozódtak és a nyugatra lévő Magas Börzsöny ma már erősen összevagdalt platóját építették föl.

A vulkáni kitörés után a felső tortonienben csak a Börzsöny Déli részein: Szokolya - Nagymaros - Szob stb. vidékén és a hegység nyugati részén tudott még egyszer az igazi lajtamész tenger felső tortonien kori transzgressiója érvényesülni. Ennek üledéke a gazdagfaunájú lajtamész, mely egyes helyeken. (pl. Szokolya Szob.) igen jelentős szerepet játszik és az alsó részén kavicsos, másutt agyagos, mely utóbbi a mélyülést jelenti.

A vulkánok helyenként még a felső tortonien folyamán is működtek, amit a lajtamészben található vörös amphibolandezit rapillik bizonyítanak.

A felső tortonien lajtamész tengernek Diósjenő vidékén már nincsenek meg a nyomai. A Csehvár körül található lajta és nummulinás mészkő darabokat csak építkezés céljaira hozták oda és nem eredeti rétegroncok.

Az eruptíós időszak vége felé a hegység belsejében jelentős hidrotermális működés indult meg. Területünkön a Báránybérc oldalában találunk kovasavas forrás nyomaira és Papp Ferenc dr. Diósjenőn a magashegyi kőfejtőhöz vezető „Sándor-út” építésénél calcedont és faopált talált.

A legerősebb ilyen irányú működés nyomait Szokolyán láthatjuk a Vasbánya hegyen, de a hegység területén másutt is megtalálhatjuk opál, diatómás pala, édesvízi mészkő, menilit, tridimit és hialit formájában.

Amint láthatjuk területünkről már a helvetien végén végleg visszahúzódott a tenger és azóta *terrestricum*, melyen mély kopás és eróziós lehordás folyik.

Az utóbbinak eredményei a hegyek tövében különböző magasságokban felhalmozódott kisebb-nagyobb kavics törmelék-takarók.

A pannoniai és levantei idő alatt és után ismét kisebb-nagyobb törések szelték át a vidéket s a helvetien végén keletkezett rögök most újból kisebb darabokra estek szét.

A keletkezett kisebb-nagyobb rögök helyenként függőlegesen elmozdultak s az elmozdulás helyén keletkezett nivókülönbségekkel eleve megszabták a patakok irányát.

E vetődések területünkön rendszerint nem nagyobbak egy-két m.-nél, a Lókos völgyén lejjebb haladva azonban ezeknél sokkal nagyobbakat is találunk.

A geológiai kimutatható vetődések iránya dr. Noszky Jenő szerint többnyire ÉK—DNy-i.

Schafarzik Ferenc dr. és Vendl Aladár dr. „Geológiai kirándulások Budapest környékén” c. könyvükben lévő 167. sz. térképükön egy, Diósjenőn ÉNy—DK-i irányban keresztül haladó törésvonalat is feltüntetnek.

Az utóbbiakhoz vehető az a törésvonal, mely Agárd felől kanyarodva Berkenyén és Nógrádon át DK. ÉNy-i irányban

halad, azután a Nőtincs—Somlyóhegy—Diósjenői törésvonal, valamint az a törésvonal, mely a Lókos völgyében halad Bánkon keresztül ÉNy. felé. (irod. 12.)

A második csoportba a DNy—ÉK-i irányú törésvonalak tartoznak, melyek az előbbiekre többnyire merőlegesek. Az előbbieket a Nagy Alföld ÉNy-i részéhez viszonyítva radiálisaknak, az utóbbiakat periferiálisaknak mondhatjuk.

Az utóbbiakhoz tartozik a Jánospusztán és Nógrádon keresztülhaladó törésvonal, mely a Nőtincs—Diósjenői törést a Somlyóhegy mellett metszi és Tolmács fölött találkozik azzal a töréssel, mely Tolmácstól Rétságon és Bánkon keresztül Romhány felé tart.

Ezen fő vetődési vonalak közt számos kisebb törést találunk. Ilyen az is, amit a Jenői tó mellett levő dombon ásattam ki. (lásd 1 ábra.)

Ennél nagyobb az, mely a Szőlőhegy és a Kőszirt lába közt húzódik D.DNy—É.ÉK-i irányban.

A pliocénben keletkezett teresztrikus törmelékeket és a lankásabb lejtőket alkotó miocén—oligocén rétegeket a felső pleisztocén folyamán hatalmas lösztakaró fedte be.

A vidék felszínét ma is nagy összefüggő területeken borítja lösz, mely alól csak kevés helyen bújnak ki a régebbi képződmények.

A löszlerakódás valószínűleg a felső pleisztocén folyamán kialakult sivatagi illetve hideg pusztai klíma idején történt.

Jellemzők ezen időre a szélfúttá sarkos kavicsok, melyeket területünkön több helyen észleltem és gyűjtöttem.

A pleisztocénben, noha a Duna már a pliocén végén kialakult s lefolyásossá tette a területet, a száraz éghajlat miatt nagyobb erózióról nem igen beszélhetünk, legföllebb deflációról. Annál inkább a holocénban, mikor a klíma nedvesebbé és melegebbé válásával fokozottabb erózió és völgyképződés indult meg. A Börzsöny vidéki vizek a pliocén idején még valószínűleg a Nagy Alföld felé folytak, de a pliocén után kialakult Ős Ipoly lefejezte ezeket (obsequentia), amivel együtt járt az eróziós bázis süllyedése) s a patakok legnagyobb része ma az Ipolyba folyik.

A holocén kori erózió formálta ki területünk mai képét.

Domborzat és vízrajz.

Területünket genetikai szempontból két egymástól jól különválasztható részre oszthatjuk.

Az egyik rész vulkánikus eredetű platómaradvány, a második üledékes bázis. Ezeken a dombozati formákat részben tektonikai erők, részben az erózió és csak elszórtan és alárendelten a tényleges vulkánikus erők hozták létre.

Vulkánikus eredetű területünknek a magas Börzsönyre eső, része, mely andezitekből, illetve azok tufaiból stb. van felépítve.

Területemhez a magas Börzsönynek csak szélső részét számítom amelyik nyugati oldalát alkotja így a Boroshegy, - Csehvár, - Magashegy, - a Csertányoldal - és a Magashegy és Kőszirt közt lévő Závoz nyeret.¹ Közigazgatásilag Diósjenőhöz tartoznak még tovább Ny-ra Cigányvár, Kámorvár, Pogányvár, Özberek, Csóványos és Veresharaszt. (É-ra) Ezeket azonban nehéz lenne a hegységnek velük szorosan összefüggő többi részétől elkülönítve tárgyalni.

Igy a domborzat és vízrajz tárgyalásánál csak röviden említem meg őket, mint a község területének közigazgatási tartozékait. Megemlítek viszont az egységes kép kedvéért olyan területeket is, melyek kívül esnek ugyan a község területén, de a tájegységhez tartoznak.

Területünk zöme tehát üledékes eredetű, erősen denudált, sok helyen lösszel borított dombvidék.

E terület főként ÉNy — DK-i irányú lapos dombhátaból áll, melyek — ÉNy felé az andezittakarókból álló hegyekhez csatlakoznak.

Két lapos dombhát között DK-en fekszik a Jenői tó.

Területünk két részét a most feltüntetett sorrendben tárgyalom.

A Börzsönyi hegység keletkezésekor hatalmas fensíkszerű vulkáni felhalmozódás volt, melyből valószínűleg magasabbra emelkedtek ki a kráterkúpok. Nem sokáig maradhatott meg azonban ilyen formában, mert a denudáció már a felső tortonienben megkezdte munkáját. A pleisztocén időben végbement korrozio kevesebbet változtatott ugyan rajta, de a holocén kori erősebb erózió nagy pusztítást vitt véghez benne. Így hatalmas, mély

¹ A Börzsöny túristatérképén Sávós-nak van jelölve.

völgyek keletkeztek az elég laza vulkáni tufában. Aránylag kisebb pusztulás ment végbe az andezitekben. Ezek a keményebb láva-közetekből álló részek alkotják ma is a legtöbb csúcsot.

A Börzsöny jelenlegi legmagasabb része a Csóványos (939 m.) a Nagyhideghegy (865 m.) és a Nagy Inóc (813 m.) Innen hosszú és eléggé komplikált gerincek ágaznak szét. Ezek zömén azonban andezitbreccia észlelhető.

A főgerinc a hegység keleti felén húzódik É-D-i irányban s így csak Ny. felé ereszt hosszabb ágakat. A Ny. felől jövő csapadék következtében ezirányban keletkeztek a nagyobb eróziós bevágódások.

K. felé meredeken esnek le a hegyoldalak. Vannak természetesen kivételek is. Inkább talán azt mondhatnánk, hogy a hegység K. felé hirtelen, rövid lejtvel végződik el.

Ehhez hasonló helyzetet találunk a Csóványos Ny-i és a Hosszúbérc D-i oldalán is ahol a főgerinc Ny. felé kanyarodik.

Diósjenőhöz legközelebb a Csehvár (526 m.) a Magashegy (588 m.) és a Kőszirt (590 m.) fekszenek. A Csehvárt és a Magashegyet a Csehvári árok (l. 2-ik kép) választja el egymástól, melyben nincsen állandó vízfolyás, mert a meredek oldalokról esőzések idején gyorsan lerohan a víz, mely a vékony törmelékben nem tud megbujni és onnan lassan kiszivárogni mint a Ny-i oldalakon.

Mindhárom hegy felső része igen meredek. Ny-i oldaluk a legfelső, igen meredek részekről eltekintve sokkal kisebb esésű mint a K-i, ami érthető is, hiszen a hegység belsejébe vezet, mely — habár már igen össze van szabdalva, középső részén máig is megőrzött valamit fennsíkszerűségéből. A hegyoldalakat legtöbb helyen vékony törmeléktalaj fedi mely azonban mégis elég vastag ahhoz, hogy erdő borítsa a hegyeket. A tisztásokon vagy igen meredek helyeken azonban sok helyen kibuvik a kőzet. Igen nagy szabadon álló sziklákat találunk a Kőszirt meredek D-i oldalának felső részén, ahol a erózió és a szél minden málladékot gyorsan lehordanak. Itt az andezit tufából szép kőpiramisok képződnek, (l. 3-ik kép) melyek azután idővel leomlanak és a hegy lábánál felhalmozódott törmeléket szaporitva egész kis kőteget alkotnak.

A holocén elején jóval nagyobb méretű lehetett az erózió, mint ma, mert a hegyek tövében igen nagy tömeg lejtőtörmelék

és holocén eróziós hordalék található. A Jenői patak is ebbe vájtja medrét a Závózi völgy alsó részén.

A Jenői patak két fő forrásából alakul ki. Az egyik a Gesztenyés és az Öreg Szőlőhegy közti kavicsstömegek alól ered 320 m. magasan. A másik, mely főágnak tekinthető, a Kőszirt D-i oldalán fakad 420 m. magasságban a terestricum és az andezittufa határán. Ez utóbbi ág eróziós munkájának tekinthetjük a Závóznál elég meredeken elvégződő völgyet, mely a Kőszirt és a Magashegy közé van bemélyülve. — A völgy felső része andezittufa, lejjebb agglomerát és quarzkavics rétegekbe van mélyülve.

Ez a völgy valószínűleg annak a Diósjenőn keresztülhaladó törésnek a mentén keletkezett, melyet dr. Schafarzik Ferenc és dr. Vendl Aladár tüntetnek fel a fentebb már említett térképünkön. Általános jelenség, hogy a kisebb töréseket csak a rajtuk keletkező vízmosságokból ismerhetjük fel. — Ezt fogjuk tapasztalni alább, területünk többi részein is.

A törésnél valószínűleg kisebb méretű diszlokációról is beszélhetünk, de ezt a lejtőtörmelékkel erősen befedett térszínen nehéz tanulmányozni.

A Libalegelőre kiérő patak kavicsos balpartja erősen szakadozott. Gránát kristályokat tartalmazó hordalékot is bőven találunk benne. Jobbpartja löszös. Itt vannak a községbeli cigányok vályogvetői is.

A völgy északkeleti oldalán vezet végig a ma már nagyon elhanyagolt állapotban lévő régi kocsit. (Az új műutat a községtől a Závózig illetve a magashegyi köfejtőig a Magashegy lejtőjén építették meg.)

A régi úton haladva az út jobb oldalán, tehát a Kőszirt lejtőjén nagyon szépen megfigyelhetjük, milyen rétegekbe vágódott bele a patak völgye.

Legalul vékony lösztakaróval fedve, vastag rétegekben találjuk az alsó és felső helvetienből származó quarz-kavics lera-kódásokat. A rétegeken gyűrődések illetve csúszások nyomai is látszanak. Ezek természetesen csak lokális jelentőségűek. Ugyanílyeneket találhatunk a községtől ÉK-re lévő első dombhát oldalában is.

Feljebb quarzconglomerát kibúvások vannak, melyeknek rétegei 25—26⁰-os eséssel lejteneek É. Ny. felé. A conglomerát

ban homokszemektől 5—8 cm.-es kavicsokig minden nagyságú kvarzdarabot megtalálunk. A rétegfejek kibúvásai mint lépcsők merednek elő a lejtős oldalfalakból. Ezeken vezet végig a kociút. Lent az árokban, ahol ma folyik a patak, az előbbiekkal párhuzamos, erősen összecementeződött aprószemű conglomerát rétegek vannak. Ezért a patak medrében a különböző keménységű rétegek határán apró vízeséseket találunk.

Feljebb haladva 420 m. magasságban elérjük a teresztrikum felső határát, ahonnan kezdve a völgy falának felső része andezittufából áll.

Innen már nincsen messze a völgy felső vége, mert a keményebb kőzetben jóval lassabban halad az erózió, mint a lentebb fekvő lazább állományú kavicsos rétegekben.

A patak víze részben a 420 m-en lévő kis felszálló forrásból ered, részben az erdészháznál eredő három kis forrásból és a Závóz alatt összefutó árkocskákból adódik ki, — mely utóbbiakban azonban csak esőzések alatt és után van víz. A patak a Kőszirt oldalán lévő forrástól rövid, meredek úton lekerül a völgy aljára de rendszerint nem a felszínen folyik, hanem leszívódik a törmelékekbe s csak jóval lejjebb szivárog elő a kavicsos talajból, ahol nemsokára felveszi az erdészház melletti források vizét, mely az erdészház mellett lévő két kis mesterséges tavacskában gyűlik össze.

Ez utóbbi források összes vízmennyisége egy februárvégi mérés szerint percenként 29 l. Száraz nyáron a vízmennyiség felényire csökken, ami azt bizonyítja, hogy a források vízmennyisége, bár három különböző szintben lévő víztartó rétegből ered, a csapadék mennyiségével egyenes arányban nő és csökken.

Innen kezdve a patak állandóan a felszínen marad. Végig folyik a mély, helyenként szurdokszerű völgyön, kijut a libalegelőnek nevezett kavicsos térségre, ahol újabb oldalereket vesz fel jobbról, végig folyik az erősen lekoptatott térszínen (l. 4-ik ábra.) melynek alsó részébe mélyen bevágódva az alsó helvetien szénnyomos rétegeket éri el.

Innen kezdve a község belterületén folyik keresztül a patak s a község felső részén egyesül a másik forrással, az u. n. „Strandpatakkal” és lejjebb egy másik kisebb patakkal, mely a község DNy.-i részén ered.

A „Strandpatak” a Gesztenyés és a Szőlőhegy közt veszi eredetét az itt nagy tömegben felszínre került kavicsrétegekből. A kavicsos területnek az a része, ahol a kavicsot nem bányásznak s többnyire a legelőre menő állatok útjául szolgál, erősen lekoptatott, gyér növényzetű, kemény, száraz felszínt mutat. (l. 5. ábra.)

Az esőzések idején itt végigfolyó víz nem vágott mélyebb árkot és a vízmosás felső része széles ellaposodott völgy képét mutatja.

Lejebb haladva a széles völgy hirtelenül megszűnik, hogy minden átmenet nélkül helyet adjon egy 5—6 m. mély vízmosásos ároknak, melynek csak az egyik fele áll kavicsból, a másik puha fekete föld és lösz és a felső végén vádiszerűen végződik.

Világos, hogy itt egy vetődést látunk, majdnem É—D-i irányban, melyet komplikál egy vele párhuzamos 6—7 m. mély árok, melynek felső vége szintén vádiszerűen végződik, alsó részén az előbbihez közel nyíltan torkollik a kavicsos völgybe. Az árkok Ny-i oldala kavicsos, a keleti löszös (l. 5-ik ábra) a partjuk kopár, belsejük fákkal van telenőve.

A pleisztocén idején a szárazabb és esősebb idők váltakozását bizonyítja egy andezitkavicsokból álló réteg, mely a kvarzkavics takaró fölött a lösz rétegekbe van települve.

A kavics tömegek alól számos helyen szivárog elő a víz. A kis erecskék egyesülnek és a belőlük keletkező patak, miután keresztülfolyt a község ÉNy-i részén lévő strandfürdőnek a kavics-terrasz alsó részébe vájt medencéjén, a község területére ér.

A patak a strandfürdő medencéjéből kilépve keresztül folyik egy mesterséges kis tavacsán (libaúsztató) és egy 1·5—2 m. mély árokban folytatja útját, ahol felszínre jönnek a szénnyomos alsó helvetien rétegek. Az árok falában több helyen 2—3 ujjnyi vastag szénrétegek vannak, kis kiékelő lencsék alakjában melyek egyidejűek a palóitai szénrétegekkel. A „Strandpatak” a község felső részén egyesül a főággal s innen a „Jenői patak” nevet viselve folyik végig a községen.

A hegyek DK-i lábához simuló lejtő Diósjenő környékén még két helyen van hasonló, mély vízmosásokkal megszagatva.

Az egyik ilyen terület Diósjenőtől D-re; a másik a községtől és az Öreg-Szőlőhegytől É-ra van.

Az előbbi terület egyik vizmosásos árka a Báránybérc DK-i lejtőjén a Bányakútnál kezdődik és 266 m-en egyesül a Csehvár tövénél eredő árokkal. Innen a Tucatrét felé tart, ahol egyesül egy, a Csikóberekből jövő érrel s innen mint Lókos patak folytatja útját DK. felé.

A Lókos medre a forrásoktól a széles Tucatrétig igen változó. Felső folyásán nagyon meredek V alakú völgye van, mely legmélyebb a kavicsterrason való áthaladtában. Kiérve a rétre kanyargóssá lesz, több helyen teljesen elsekélyesedik, elveszti határozott partjait és irányát. A Tucatrét alsó részére érve a meder állandóbb formát ölt és egyesül a Tucatréten eredő másik forrassággal.

Innen kezdve a patakban a nagyon száraz nyarak kivételével mindig van víz, mert a hegyoldalokról a kavicsrétegekbe szivódó csapadékvíz a Tucatréten tör ismét elő s összezsorgeredezve egyesül a patak kevés vizével.

A vizmosás felső része helyenkint 8—10 m, talpa 3—4 m. széles, a benne folyó patak nyáron 1—2, télen 3—4 dm. széles, csörgekezés. — (L. 6-ik ábra.)

Lejjebb haladva a patak vize egyre bővebb, de folyása a kisebb esés miatt egyre lassúbb lesz s már nem tud mély árkot vájni magának, úgy hogy a vasútvonal és a „Lókos hídja” környékén már csak egy fél méter mélynyi árokba folyik, egy szélesebb, zsombékos, alluvialis réttel fedett völgyszik közepén.

A Lókos két consequens völgye és területünkre eső szakasza még eróziós eredetű.

Az első biztosan vetődéses eredetű völgyszakasz Nőtincsnél kezdődik. Innen kezdve a patak főként a törésvonalak mentén folyik.

A diósjenői Ujtelepnél két vizmosásos eredetű árok van. Az egyikben a Csóványosra vezető műutat építették meg, a másik egy elhanyagolt akácfás árok, mely felső részén több ágból tevődik össze és Ujtelepet ÉNy-felől határolja.

Itt is tapasztalható, hogy míg az árok a kavicsos területen halad, addig csak legömbölyített hullámos térszínben nyilvánul meg s csak akkor mélyül igazi vizmosássá, mikor a puhább löszös területre kerül.

Ugyanezt látjuk a Jenői patak folyásában is, azon a részen, ahol a závozi völgy alsó nyílása és a község felső része között folyik.

A Libalegelőnek nevezett és e célra is használt kavicsos területen a patak 8–10 m. széles, de alig 2–3 m. mély enyhe lejtésű, lankás falú völgyet vágott magának (l. 4-ik ábra.), míg lejjebb, a strandfürdő mellett, ahol a jól fennmaradt lösztakaróra jut, mélyebbre vágta a medrét. A strand mellett van egy kis feltárás a Jenői patak medrének falában: Itt jól láthatjuk az erózió és a hordalék lerakódás ismételt felváltódásának eredményét, a discordáns településeket, ezek fölött a másodlagos helyen levő kavics lerakódást, s ezek fölött a lösztakarót.

A lösztakaró vastagsága nagyon különböző. Különösen vastag rétegekben található a védettebb helyeken, így a Szőlőhegy tövében és a községtől DK-re lévő lapos dombhátak tetején, melyekről majd alább lesz szó.

A lösz legtöbb helyen igen erodált, változatos magasságú térszínre hullott s így eredetileg is különböző vastagságú rétegeket alkotott. A zsidó temetőnél pl. 4 m. vastagságot is elér, másutt meg alig néhány deciméter. Sok helyen már nincs is meg, mert elhordta az erózió.

Amint fentebb említettem, a másik árkokkal összeszabdalt vidéket a községtől északra találjuk, az Öreg Szőlőhegy és a Csertány keleti lába között, ahol két nagyobb árok nyúlik le a Csertány oldalából DK. felé.

A délebbi árok két majdnem egyenlő hosszúságú aszóból ered. Végig halad, a Nagy Máté rétjén és egészen megközelítve a község ÉK-i részét a rét alsó részén elhal s csak mint kis árkocska bújik át a vasuti töltés alatt. Ennek felső részén nincsen állandó forrás, de a törmelékből, melyen keresztül halad, innen-onnan annyi víz szivárog össze, hogy lejjebb mindig találunk egy kis csörgedezést. Eső idején természetesen nagy víztömeg rohan le a mindenünnen összefutó árkocskákból s a patak nagy eróziót kifejtő rohanó hegyi patakká változik. Ez az állapot azonban a meredek lejtő és a kis vízgyűjtő terület miatt csak igen rövid ideig tart s néhány óráva a felhőszakadás után már ismét csak a régi lassú csörgedezésű erecske folyik az árokban.

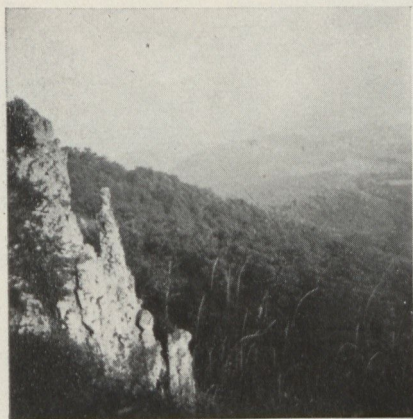
Az árok víze rendes körülmények közt a Nagy Máté rétjén a talajba szívódik s csak kb. egy km-el alább bukkan elő a romhányi vasútvonal töltése melletti réten s egy újabb km-nyi szivárgás után a Jenői patakba torkollik.



1. ábra. Vetődés a Jenői tó mellett.



2. ábra. A Csehvári árok.



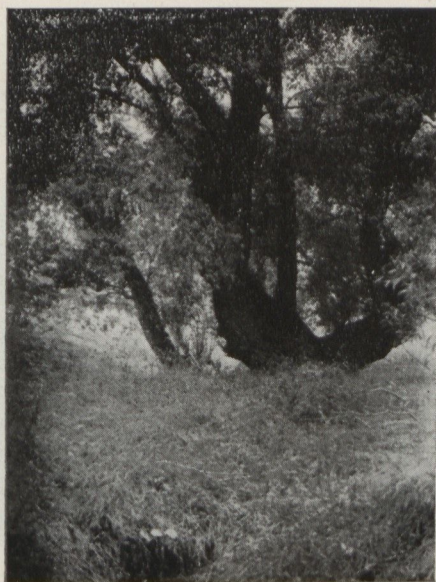
3. ábra. Kőpiramisok képződése a Kőszirt D-i oldalán.



4. ábra. A Jenői patak völgye a Libalegelőn.



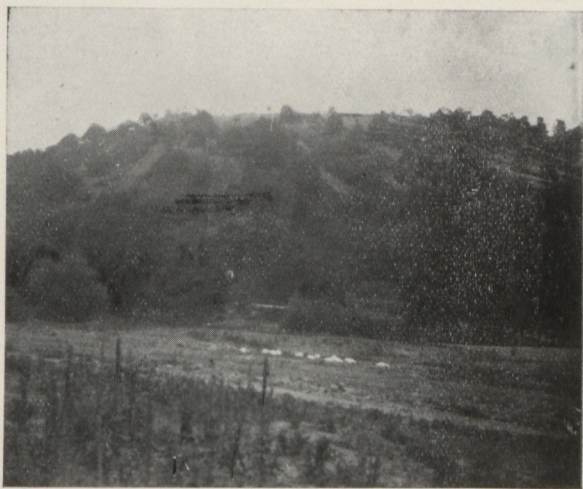
5. ábra. Lekoptatott kavicsos terület az Öreg Szőlőhegy és a Kőszirt között.
Jobbról mély vízmosásos árok.



6. ábra. Öreg fűzfa a Lókos völgyében.



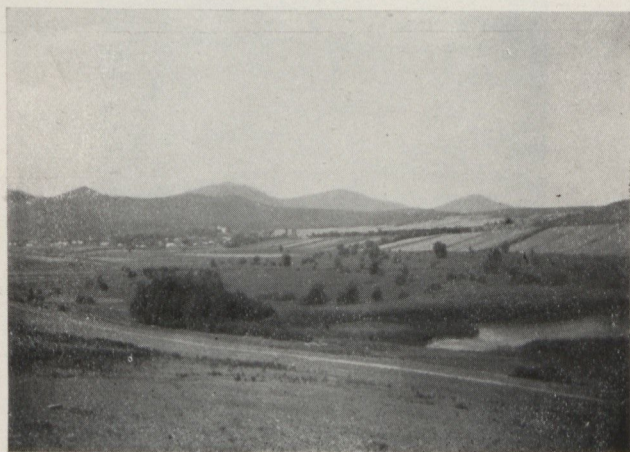
7. ábra. A Zsibak patak völgye. Hátul felső oligocén domb, útbevágódással.



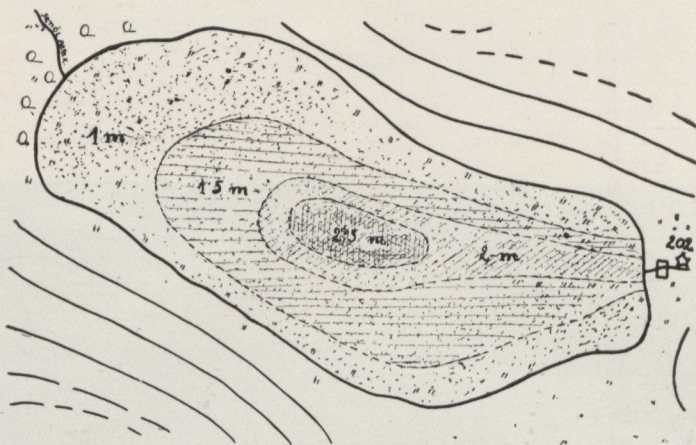
8. ábra. Az Öreg Szőlőhegy D-i oldala, előtérben a Libalegelő.



9. ábra. A Jenői tó rétje. Előtérben a Jenői patak medre.



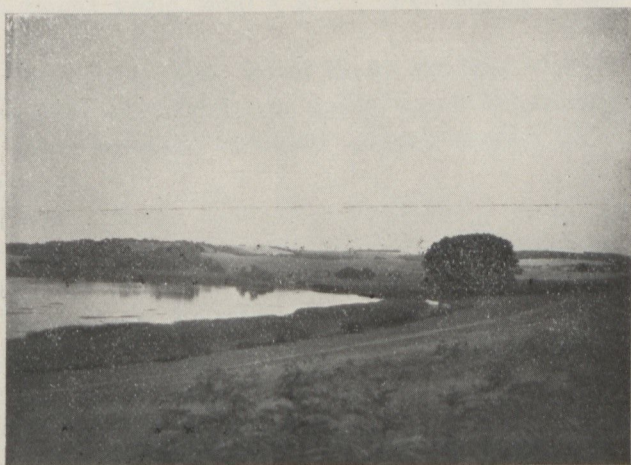
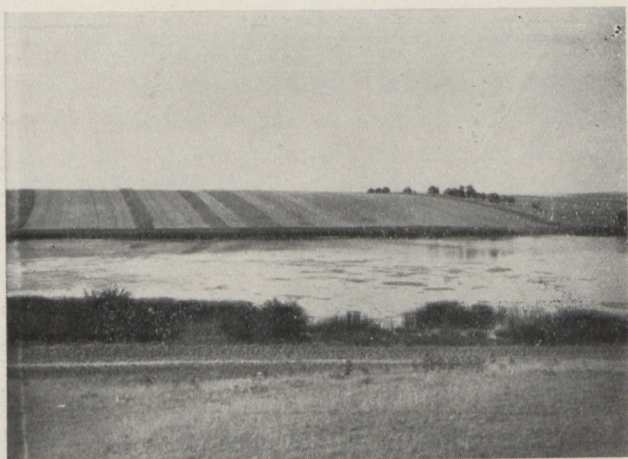
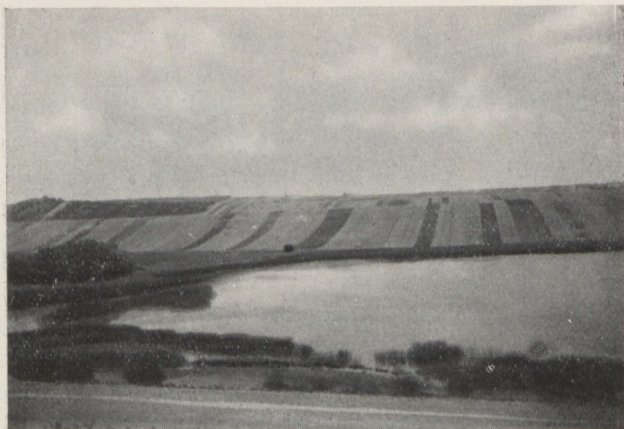
10. ábra. A Jenői tó Ny-i vége. Háttérben Diósjenő község és a Börzsönyi hegység ÉK-i hegyei látszanak.





13. ábra.

A Jenői tó DK-i vége a zsilippel és a zsiliphez vágott levezető csatornával.



14—15—16. ábra.
A Jenői tó Ny-i középső és K-i része.

Ez az árok a Csertány oldalától a vasúti töltésig a 450 m. hosszú kezdővölgyet leszámítva 2200 m. hosszú.

Az északabbra lévő vízmosás a szintén ÉNy—DK-i irányú Zsibak árok. Ez már a rendszeres vízmosás jeleit mutatja. Két rövidebb, egymásfelé V betű alakban igyekvő árokból indul ki.

Az egyik ágban van egy kis forrás, melynek vízbősége egy decemberi mérés szerint percenként 3 l., de nyáron rendszerint csak a forrásban van víz s csak nagyon lassan szivárog ki belőle.

Említésre méltó és állandó vízmennyiség csak a két ág egyesülésétől kezdve van benne. Itt ered ugyanis öt kisebb társával együtt a helvetien homokos rétegekből a Zsibak forrás. A forrás fölött lévő helvetieni tengeri szürkés agyag nagyon jó kövület lelőhely, tele van csigák és kagylók kövületeinek millioival. A Zsibak forrássorozat réteglapok mentén felszálló vízből nyeri eredetét. Az itt fakadó vízmennyiség egy decemberi mérés szerint percenként 6 l., nyáron 4—5 l. A vízmennyiség csak a forrás gondozatlansága miatt ilyen kevés, jóval több is lehetne. Valószínűleg azelőtt több is volt, mert pl. Pesthy Frigyes „Magyarország helységnévtára” c. kéziratában a Zsibak forrásról azt írja, hogy „egy kőszikla kebeléből emberkarnyi vastagságra ömledzik ki.”

A főforrás ered legmagasabban. Ennek vizét kis vályucs-kában vezették az árok közepe felé, egyébként a meredek agyagos falon folyna végig, mint a kb. 1 m-el lejjebb eredő kisebb források vize.

Az egymáshoz igen közel eredő források vizének íze kis mértékben eltér egymástól, de megegyeznek abban, hogy a forrás fejek körül lerakódó vasokker egészen sárgára festi a források környékét.

A Zsibak forrás vizét már régebben is gyógyvíznek tartották. Ezt mutatja az is, hogy az 1826-ban megjelent „Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statisztikai Esmeretése. Irta Mocsáry Antal” c. könyv (Irod : 6.) I. K. 335. oldalán ez olvasható: „Ezen helyiségtől* mintegy fertály órányira található egy forrás, mely, hogy ásványos, onnan is kitetszik,

* Itt Diósjenő értendő.

hogy akár melegíttessék, akár csak hidegen fürödjön az ember benne, amint sok példák bizonyítják, többféle betegségekben használ, a lakosok ezen vizet Zsibak vizének nevezik. Ezen itt található jó vizeknek chemikai megvizsgálata az orvosi karnak ajánlatik, hogy ez idővel az emberiségnek nagyobb hasznára szolgálhasson."

A víz megvizsgálása meg is történt, ha nem is 1826-ban, hanem 90 évvel később 1916-ban,

A vegyelemzés szerint igen jó ivásra, valamint vas és jódtartalma miatt ajánlják szénsavval telíteni és forgalomba hozni, ami azonban még eddig nem történt meg.

A források vize helyi vélemény szerint is gyógyító erejű és a lakosok gyakran járnak ide, hogy igyanak a vízből.

A turisták és itt táborozó cserkészcsapatok gyakran fölkeresik a forrást s rövidesen a Turista Szövetség is pártfogásába veszi.

A víz, mint általában a felszálló források vize állandó hőmérsékletű s a vidék évi közép hőmérsékletnél (8.5°C) másfél fokkal melegebb. Papp Ferenc dr. mérése szerint a forrásvíz hőmérséklete december 18-án 10°C . Saját megfigyelésem szerint februárban 9.8°C , júliusban és augusztusban 10.3°C , júniusban 10.2°C volt. Amint látjuk, az évi hőingadozás mindössze $\frac{1}{2}^{\circ}\text{C}$.

Az erdészháznál lévő források ezzel szemben elég jelentős hőingadozást mutatnak. A magasabban eredő forrás vize egy febr. 20-án végzett mérés szerint 2.2°C , a lejjebb fakadó 3.6°C volt. Nyári hőmérsékletük átlag $12-13^{\circ}\text{C}$.

A zsibak forrást Dawid Wachtel is felemlíti 1859-ben megjelent „Ungarns Kurorte und Mineralquellen“ c. könyvében, ahol mint vastartalmú széndioxidos gyógyvizet jelöli meg, melyet a környékbeli lakosok ivásra s a forrás közelében lévő épületben fürdésre használnak.

Az itt jelzett háznak ma már nyoma sincsen, de a forrás vizének kelendősége nem csökkent.

A Zsibak árok hosszúsága jóval kisebb, mint a másiké, mindössze 750 m, a Csertány oldalában lévő kezdő völgy nélkül, mert nem folytatja útját a Nagy Máté rétjén, hanem É felé kanyarodva átvág a szomszédos völgybe. Ennek közepén kis árokban folyik tovább az alluviális völgysíkon, megközelíti a Jenői patakot, de itt útját állja a Kápolna-hegy DK-i folytatása

és beszorulva a két dombhát közé, elvész a talajban. Valószínű, hogy átszivárgás útján mégis eléri célját és a Jenői patakba jut.

A vidék most tárgyalt részére esik Diósjenő község belterülete is. A község településviszonyait és egyéb körülményeit majd alább fogom ismertetni.

Ha a községtől D-re, K-re és ÉNy-ra lévő vidéket röviden jellemezni akarjuk, megállapíthatjuk, hogy csupa ÉNy—DK-i irányú, hosszú lankás, egymással párhuzamos dombok és az őket elválasztó consequens völgyek alkotják.

A dombok felső oligocén korú homokos agyagokból állanak, melyeknek a hegységhez közellévő részén még megtaláljuk a helvetieni kavicsrétegek roncsait is, egyébként egy legnagyobb részben összefüggő felső pleisztocénkori lösztakaró borítja őket, úgy, hogy a miocén és oligocén rétegek csak kevés helyen jönnek alóluk felszínre.

Leginkább a vetődéses és eróziós völgyek meredekebb szélein lehet megtalálni ezeket a rétegeket, ahol az erózió, vagy mesterséges feltárások (út bevágódás) napfényre hozzák őket. (l. 7. ábra.)

Igy megtalálhatók a Jenői patak völgyében, a Jenői tó partján és a Lókos völgyében. Az oligocén rétegeket megtaláljuk ezen kívül a község területén is, az állomástól Ny-ra, de legnagyobb tömegben a Szőlőhegy (361·7 m.) és a Kápolnahegy (276·1 m.) nevű dombok alsó részében maradtak meg. Mindkét dombot miocén tanúhegynek mondhatjuk, mert bázisukon oligocén tengeri agyagokból állnak és tetejükön egy-egy miocén kori kavics takaró sapka ül. A Kápolna hegy tetején néhány m. vastag lösztakaró is van.

É két magasabb domb fennmaradását annak köszönheti, hogy a patakok, melyek a kétoldalukon folynak, elég mélyre vágták medrüket, a normális mértékű csapadék eróziója ellen pedig jó védelmet nyújtott a rajtuk lévő kavics stb. takaró.

Hasonló körülményeknek köszönheti eredetét a 267·8 m. magas Kerekhegy is, mely a Diósberek keleti részének legnagyobb kiemelkedése. —

Nagy felső felvetien kavics takarót találunk ezenkívül a Lókos forrásvidékén, mely kavics tömeg Diósjenőtől DDNy-i irányban fekszik kb. 4 km. hosszúságban az andezittufa határán

és sok helyen az 1 km. szélességet is eléri. Ugyancsak megtalálható Diósjenőtől ÉK-re is.

A kavics lerakódásokból aránylag már csak kevés van az eredeti helyén, a lejtőkön másodlagos kavics lerakódások vannak.

Ez a rengeteg kvarz kavics, ami a hegység lábánál a dombok tetején és lejtőjén található, valószínűleg az Ősvepor-illetve az alföldi Őspannon hegységből* való variscusi maradvány, mely a helvetieni tenger visszavonulása után keletkezett és melyet az alsó tortonienben reá hullott, de ma már nagy részben erodált andezittufa védett meg napjainkig a lepusztulástól.

A kavics réteg vastagsága eredetileg is különböző volt s a későbbi erózió aztán helyenként sokat, máshelyen igen keveset, néhol semmit sem hagyott belőle. Maximális vastagságát 120-m-re tehetjük. Felső határa 420 m-en van. Itt lehetett az alsó tortonien kori tengerfenék, melyre az andezittufa hullott.

Az Őreg Szőlőhegy egyre csökkenő magasságban végig nyúlik a község ÉK-i részén. Ahol a róm. kath. templom áll, már csak 260·5 m. magas, majd a község K-i része és a Nagy Máté rétje között elhal (l. 8-ik ábra)

Az állomás környékén található oligocén bázisú agyagdomb tovább folytatódik DK-felé s a Jenői tó völgyének ÉK-i határául szolgál. A tó DNy-i határául szolgáló dombhát Sándormajornál az itt kezdődő dombháthoz csatlakozik, mely a tó K-i végén magas parttal végződik el. Ez a domb a tó ÉK-i oldalán lévő dombháttal együtt egy szűk völgyet zár be. Ennek alluvialis völgy-síkján lévő medrében folytatja útját a Jenői patak, mikor már a tóból ki lépett. (l. 17-ik ábra)

A két ÉNy—DK-i irányú dombhát közt elterülő rét alsó részét foglalja el a Jenői tó.

A Jenői patak a vasuti hidon túl elhagyja a község területét és egy 3-4 m. mély egyenesen akácos árokban folytatja útját DK. felé 350 m.-nyi egyenes folydogálás után egy derékszögű kanyarodóval délnek fordul, egy 15 m. mély szakadékszerű vízmosásos árokkal átszeli az útjába eső dombhátat s ki jut a Jenői tó rétéjére.

* id. Lóczy elnevezése.

A Jenői tó rétje felnyúlik a községig s idegenül hat az oldalról eltörő patak, mert a völgy alakulata után itélve a pataknak a völgy hossz tengelyében kellene folynia. Az 1782-es katonai térképfelvételeken jól látható vizes árok nyoma még ma is megvan a rét felső részén, de víz csak esőzések idején van benne.

A Jenői patak medre amint kiér a rétre, hirtelenül elsekélyesedik s a réten egy félméter széles és ugyanolyan mély kavicsos talpu árkocskává lesz, (l. 9 ábra) melyben a nyári meleg hónapokban rendszerint nincsen víz.

A kavicsos meder kisebb nagyobb kanyargásokkal végig halad a réten, a tó közelében kiszélesedik és keresztül törve egy kavicsos törmelékkúpon a tó ÉNy-i részének füzes-nádas, mocsaras vizébe torkollik.

A Jenői tó 900 m. hosszú, maximális szélessége 350 m,

Területe 49 kat. hold és 680 □ öl. Ny felől, ahol a Jenői rét fekszik, lapos part határolja. (l. 10 ábra) A DK-i oldalon alacsonyan fekvő kis rét van, mely a környező dombok közé van ékelődve és csak nagy vízállás esetén kerül víz alá. A rajta végighuzódó kis árok vezet a tóba a Sándormajor környékéről leszivárgó esővíz egy részét, a többi a majortól a tó felé vezető vizmosásban jut a völgybe.

Északon és délen a környező dombok lába közel van a tó partjához s köztük mindkét oldalon egy-egy mezei út húzódik el.

Csupán a keleti oldalon találunk a víz szélétől több méternyire meredek partot, mely felső részén helyenként lösszel borított oligocén agyagból áll. A lösz-takaró sok helyen hiányzik a dombról, ahol felszínre kerültek az oligocén üledékek.

A tó tengerszint feletti magassága 203 m., átlagos mélysége 1.5 m., legnagyobb 2.3 m., az 1917-ben készült zsilipnél 2 m.

A tó természetes lefolyása a K-i oldalon van, egy fenetebb már említett völgy felé, mely a tó medencéjének természetes folytatása. A tó legmélyebb része természetes állóvíz, de mai alakjában csak a K-i végén lévő völgyelzáró gátnak köszönheti létét. Hogy ez a gát mikor készült, nem tudhatjuk biztosan. Semmi följegyzést nem találtam róla.

A világháború idején 1917-ben az elhanyagoltság miatt a gát átszakadt, akkor megjavították, cement zsilipet készítettek a lefolyásához, melyhez a tó medrében mélyebb csatornát vájtak. Ez a csatorna ma már eliszaposodott s a víz a csatornában a

zsilip előtt is csak 2 m. mély. A tó mai lefolyása nem a régi természetes mederben, hanem attól kis távolságra a zsilipnél történik.

A tó nagysága a gát készítése előtt jóval kisebb lehetett mint ma. Ezt jól láthatjuk, mikor a vizet évenként egyszer lebo-csájtják. Ilyenkor majdnem minden víz lefolyik és csak a rajzon s látható legmélyebb helyen marad meg a víz 30—40 cm. mélységben. Ez lehetett a tó eredeti medencéje.

A tó nagyságának az idők folyamán történt erős ingadozást néhány régibb irodalmi adat is bizonyítja.

A Jenői tónak ma elég nagy halgazdasági jelentősége van, de azelőtt nem tarthatták fontosnak, mert pl. a „Nemes Nógrád Vármegye . . . Esmertetése“ c. könyvben lévő térképen (l. 12. ábra), melyet egy régibb eredeti után 1825-ben metszett Mocsáry Antal, a Jenői tó nincs is feltüntetve. Ez természetesen feledékenység következménye is lehet, hiszen a szövegben fel van említve (l. 335. o.).

A szöveg szerint a tó 80—90 öl hosszú és 25—30 öl széles. Ha a nagyobb számokat fogadjuk is el, hosszúsága 165, szélessége 55 m. lett volna. Mai méretei háromszorta nagyobbak ennél, az adatok tehát kb. azt a nagyságot jelzik, amekkora a tó a gát nélkül lenne. Ebből azt is következtethetjük, hogy a gát csak ezután készült el.

Fényes Elek „Magyar Országnak állapotja“ c. könyvében (megjelent 1837-ben) a tó méretét ugyanekkorának mondja, de 1851-ben megjelent „Magyarország geographiai szótára“ c. művében már jóval nagyobb méreteket találunk. Ez utóbbi szerint a tó hosszúsága 500, szélessége 90 öl, azaz 945 m. hosszú és 170 m. széles. Ez a méret közel jár a maihoz, bár a hosszúsága ma valamivel kisebb, de a szélessége kétszer akkora.

Pesthy Frigyes „Magyarország helységnévtára“ c. kéziratában* 1864ben a tó nagyságát 74 holdnak mondja a mai 49-el szemben.

Mocsáry Antal a tóval kapcsolatban egy kis úszó szigetről is említést tesz. (l. irod. 6, I. 335. o.)

„Figyelemre méltó továbbá az is“ — olvashatjuk — „hogy ezen álló víznek vagyon egy kis szigetje, melyen nád terem és

* L. irod; 11.

ezt annak idejében használni is szokták a lakosok ; de a víz-áradáskor, vagy ha nagy szelek fújnak, ezen sziget megindul és más helyen állapodik meg. ahol ismét egynéhány esztendőig mozdulatlanul marad. Azonban, hogy csak ritkán változtatja helyét, abból is kitetszik, hogy 50 esztendő óta csak 4-szer változtatta meg azt. Nagy szeleknek nagy áradásnak kell lenni, hogy ezen sziget megindulhasson. Most napkelet felé nem messze a malomhoz áll már esztendőktől fogva."

Az úszó sziget leírását más ezzel egykoru könyvben is megtaláljuk (l. irod : 11, és 24.)

Ma a tó tükrén szó sem lehet ilyesmiről, a nádas részek pedig olyan nagyok és csónakkal járhatatlanok, hogy az úszó szigetcske nyomait nem kereshetjük közöttük. Nagy nádas van a tó K-i és Ny-i végén is (l. 13. ábra) ahol kisebb a víz mélysége, sőt egy mocsaras füzes is található a tó Ny-i végén, igen alacsony fekvésben, úgy, hogy mindegyikről feltehető, hogy ez az úszó sziget maradványa, de bizonyítani egyikről sem lehet. (l. 14-15—16 ábrák).

A patak kilépve a zsilipen, a fentebb már említett völgyben folytatja útját K. felé. A völgyet jobbról meredek oligocén agyagdomb, balról egy lankás, lösszel borított domboldal határolja (l. 17. ábra).

Ez a völgy 650 m-el odébb egy vetődésesnek látszó völgybe torkollik, mely majdnem É—D-i irányú és 120°-os szögben találkozik az előbbivel. Ebben a völgyben a Jenői patak felveszi az Irtápusztai patakot. É.ÉNy-ra fordul, majd egyesül azzal a kis víz érrel, mely a romhányi vasut vonal mellett ered, s a Nagy Máté rétjén a talajba szívódott patak vizéből származik.

Itt, keresztül haladva a zsombékos réten ismét keletre fordul és belejut abba a hosszú DK-i irányú völgybe, amely keresztül halad Tolmács, Rétság és Bánkon s Bánk alatt belefut a Lókos ÉNy—DK-i irányú vetődéses völgyébe.

Tolmács fölött a völgy meredek fala erősen össze van szabdalva a fővölgyre merőleges juvenilis consequens vízmosásokkal (l. 18. ábra), melyek a dombhát oldalából nyúlnak le a völgyig.

A Jenői patak völgyét határoló dombhátak közül Rétságtól kezdve a jobboldali part meredek, a baloldali lankás, Rétságtól kezdve torkolatáig mindkét oldalon meredek domboldal közt folyik, me-

lyek már megszabadultak a lösz takarótól s így napfényre jöttek az őket alkotó felső oligocén rétegek.

A Jenői tó vizét nem csak a Jenői patak szolgáltatja, hanem az a néhány kis forrás is, mely részben a tavat délről határoló domb tövéből, részben a tó rétjének nyugati részén ered. Az előbbieket közvetlenül a tó partján fakadnak, a víz szélétől néhány méternyire; az utóbbiak a rét nyugati részén levő nádassal borított mélyedésben erednek. Ez a mélyedés egy agyagcsúszás következtében keletkezett 3.5 m. mély süllyedés (l. 19. ábra). Ennek alján tisztavízű kis források erednek. A források vize egyesülve a tó felé veszi útját. Nyáron nem juthat messzire, mert vizét a gazdák a réten lévő ültetvényeik öntözésére elvezetik. Emiatt száraz időben, általában tavasztól nyárig az erecske már a rét felső részén véget ér. Mikor azonban a mezőgazdálkodási évad befejeződik s az esősebb idő beálltával a források vize is megszaporodik, a kis ér lejut a rét alsó részéig és a Jenői patak útján végül is a tóba kerül.

A Jenői patak medrének hirtelen irányváltozásai, az egy-mással majdnem derékszögben találkozó cikk-cakkos völgyek valószínűleg kisebb törések helyét jelzik, melyek egészen behálózzák a vidéket.

Első ábránk egy ilyen kis vetődést tüntet fel, melyet a tavat D-ről határoló dombhát oldalán levő kis vízmosásban ásatam ki.

Itt a vetődés a domb alsó részét alkotó oligocén agyagban történt, egy 40°-os dőlésű törésvonal mentén s ez a kb. 10 cm. vastag kövületes kavicsrétegen észlelhető legjobban. E réteg keletkezési ideje a miocén és oligocén határára tehető. (dr. Sümeghy I. szerint mély miocén, dr. Noszky J. szerint magas oligocén). Amint a fénykép is mutatja az elvetődött oligocén és miocén rétegeket a holocén erózió simára gyalulta s erre települt a pleisztocén lösztakaró, mely már természetesen nem vett részt a vetődésben.

Az oligocén agyagban álrétegződés is keletkezett, mely azonban a kép érthetőségét nem zavarja.

Ez a vetődés bár elég szép és szemléletes de elenyészően csekély pl. a Lókos völgyének hatalmas vetődéseivel, vagy általában az egész vidék töréseivel szemben. Amint azonban a fentebbiekben is láthattuk, egy ilyen kis törés is elegendő sokszor,

hogy egy-egy pataknak vagy vizmosásnak irányt szabjon és eleve meghatározza egy-egy nagyobb völgy kialakulásának helyét és irányát.

A most tárgyalt területtől ÉK-re és DNy-ra ehez hasonló alakulatokat találunk. A Jenői tavat D-ről határoló dombon átkelve a Lókos völgyébe jutunk, melyet jobbról is egy hosszú dombhát kísér kilométereken keresztül.

E dombhát legmagasabb része a nógrádi határban levő Forगतott föld (293 m.). Ennek É-i oldala erős árkosodásával eltér a dombhát É-i oldalának egyenletes lejtésű többi részeitől.

Két nagyobb és több kisebb összefutó árok van itt. A főárok K-i oldalában kis forrás is található. A füves domboldal is tele van kavicsokkal. Sok köztük a sarkos kavics, melyik a pleisztocén kori pusztai klíma relictumai.

A Forगतott föld erős árkosodása érthető, ha meggondoljuk, hogy rajta húzódik keresztül a Nógrád-Tolmács-i törésvonal.

Ez a domb különben beleesik a Forगतott földdel együtt a Duna és az Ipoly vízválasztó vonalába, és úgy másodrendű vízválasztót alkot.

Ez a vízválasztó alacsony dombhát volta ellenére is eléggé biztos lenne, ha nem tenné bizonytalanná az a súvadás, illetve csúszó agyagréteg, mely Diósjenő és Nógrád közt a vasútvonal mentén található.

Az Agárd és Szendehely közül jövő vízválasztó a dombhátról a Boros hegyre húzódik, végighalad a Hosszúbércen, (706 m.) a Csóványos csúcsáig (939 m.), innen áthalad a Nagy Hideghegy (863 m.) és Nagy Inóc (813 m.) gerincén, majd keresztülágva a Sóshegy csúcsát (585 m.) elhalad Márianosztra mellett és Szob fölött éri el a Dunát.

A lösztakarójú párhuzamos oligocén dombok szép sora Nógrádnál megbomlik. Még kettőt találunk a Fekete víz nevű patak két partján, melyek nagyjából párhuzamosak az előbiekkel.

Innen kezdve dél felé már sokkal bonyolultabbakká lesznek a domb és völgy alakulatok. Ennek okai részben az itt lezajlott vulkáni működés, részben az itt nagyobb szerephez jutott vetődések és részben a lajtamész lerakódások, melyek Szokolya és Jánospuszta között nagy felületen ülepedtek le a felső tortonien folyamán. A vetődések nagy jelentőségét mutatja az a körülmény, hogy a vasútvonal innen kezdve a nagy kanyarodó elle-

nére is a vetődés irányát követő Les völgyben kénytelen haladni.

Párhuzamos dombok sorát találjuk Diósjenőtől ÉK-re is.

A Kápolna hegy ÉNy-i (Tompaharaszt) és DK-i nyúlványai képezik az első dombhátat, melyet ÉK. felé szabályos sorrendben követ a többi.

A Kápolna hegy ÉK-i oldalán húzódó völgyben folyik a Zsibak vize. Az utána következő domb DNy-i oldalába mélyen bevágódott a kocsút és a löszréteget átvágva felszínre hozta az oligocén agyagot (l. 7. ábra). Ugyanezt látjuk a vasútvonal bevágódásában is. Ez a dombhát egészen Tolmácsig elnyúlik s hosszú darabon határolja balról a Jenői patak völgyét. Túlsó oldalán leereszkedve a Fekete patak völgyébe jutunk. A Fekete patak két ágból tevődik össze, melyek a vasútvonal mellett egyesülnek. A D-i ág a Kerekréti láposban eredő Úrhegy patak, párhuzamos az előbbiekkal. Az É-i ág a Görbe patak, mely a Kápor alatt egy vizmosásos árokban fakad és nevét onnan kapta, hogy ÉNy—DK-i irányától hirtelen eltérve DNy-ra kanyarodik. Rövid folyás után egyesül az Úrhegy patakka, mely innen kezdve mint Fekete patak folytatja útját, míg végül Tolmácsnál a Jenői patakba torkollik.

A Fekete patak baloldalán végighúzódo dombhát a leg-hosszabb valamennyi között. Ez Rétsáig nyúlik el és a Rétsági dombokban ér véget, mely utóbbiak Bánkig lenyúlnak és a Lókos balpartját képezik.

Innen kezdve ugyanúgy megbomlik a dombhátak egymás-utánja, mint Nógrád mellett.

Van még ÉK-re néhány az előbbiekkal párhuzamos domb, de ezek már rövidek s a Szárazpatak völgyénél véget érnek. Itt K-re Felsőjásztelek és Pusztaberki közt a Szárazpatak és Derékpatak vetődéses völgye jobb oldalán meredek nyugati lejtővel új dombsor kezdődik, mely az előbbiekkal semmi consequentiát nem mutat.

Amint látjuk Diósjenőtől ÉK-re és DNy-ra egymással párhuzamos ÉNy—DK-i irányu hosszú dombhátak és consequens völgyek sorozata fekszik. E dombhátak rendszerint egyenletesen hozzásimulva csatlakoznak a Börzsöny DK-i lejtőjének andezit nyúlványaihoz DK-i végükön lassan elsimulnak, hogy más dombozati egységnek adjanak helyet. Ezek már kiesnek a jelen dolgozatomban tárgyalt vidék keretei közül.

Területünk domborzati tényezői közül még négyet kell fel-
említenem. E négy hegy a most tárgyalt domboktól eltérően a
vulkanizmusnak köszöni eredetét, mint maga a Börzsönyi hegység.

Ezek a nógrádi Várhegy, a nógrádi Várta, a Somlyóhegy
és a Törökhegy.

Legmagasabb köztük a Törökhegy (344,6 m.) mely csak
annyiban mondható vulkanikus eredetűnek, hogy egy andezit
takaró maradvány ül a tetején s így tanúhegynek tekinthető
(v. ö. Drégelyi Várhegy).

A hegy helvetien homokja helyenként hidrotermális hatásra
homokkővé változott és néhol egészen elkovásodott, ami nagy-
ban hozzájárul a fennmaradásához.

A Törökhegy a Boroshegy DK-i lejtőjére támaszkodik és
DK. felé a 280 m. magas Békás hegyben folytatódik. Ezen dom-
bokat legnagyobb részben alsó helvetien homok és kavics töme-
gek alkotják s folytatása a Diósjenőtől D. felé lenyúló terrest-
rikus kavics lerakódásoknak. A kavics tömegek alatt az oligocén
tengeri agyagok fekszenek. Ezek egyenes folytatásában fekszik a
nógrádi Várta, mely 262 m. magas. Ez a Nógrádi Várhegy és a
legvégül említendő Somlyóhegy régi törésvonalak feltört vulká-
nosság eredményei.

A nógrádi Várta egy kis biotit andezit vulkán erősen el-
mállott maradványa, melynek kőzetében gránátot is találhatunk*
szintén eléggé elmállott állapotban. A kőzet hasonlít a Várhegy
biotit dacitjára.**

A Várta előtti domboldalon nagy számban található pleisz-
tocén kori sarkos kavicsok, némelyike tekintélyes nagyságot ér
el, így nem ritkák a több kg-os darabok sem. Általános elter-
jedtségük arra enged következtetni, hogy az alsó helvetien
kavicsréteg a felső pleisztocénben már takaratlan volt és a vul-
káni hamutakaró, mely valószínűleg borította, már a pusztai
klímát megelőzően erodálódott.

A Vártával szemben emelkedik a 286 m. magas nógrádi
Várhegy, tetején a nógrádi vár romjaival (l. 20. felvétel) A kissé

*A Börzsönyi hegységben több helyen előfordul gránát, így a királyréti
Várhegy andezitjében s különösen nagy mennyiségben a Jenői patak régi hor-
dalékaiban: a Libalegelen, a Csehvári árokban stb. A két utóbbi helyen borsó-
nagyságú rombdodekaéderekben is található.

**Irod: 44.

rozsdaszinű biotit dacit, mely erősen ÉK. felé dőlő padokból áll, itt már eléggé mállott kőzet. A hegy tövében 4—6 m. vastag löszréteg van, melyben egy kis jelentőségű lokális csuszamlás is található. A Várhegy a Vártánál 24 m.-rel magasabb, egyik-másik részén jelentős meredekségű csonkakúp. DK-i oldalához egy Berkenye felé húzódó, vastag löszréteggel borított felső oligocén domb csatlakozik. Ezen találjuk a Várhegy tövénél a község pincesorát, a Várhegy és a forgatott föld között pedig Nógrád községet.

A Nógrádi patak mely Sós-kútnál ered Ny.-ról megkerüli a Várhegyet, felveszi a Várta tövében eredő kis forráskút vizét* s Berkenye fölött a Duna felé siető „Fekete víz”-be torkollik.

A területünkre eső negyedik magányos vulkanikus hegy az előbbiekkal egyirányú törésvonalon fekvő Somlyóhegy a Diós-jenő-Nőtincsi megyei út mentén a tolmácsi határban.

A Somlyóhegyen a vulkáni működés idején négy egymástól független kis kráter illetve rés vulkáni hasadék volt. Ma 286 m. magas, de eredetileg természetesen jóval magasabb lehetett. A kitörés idejét tufái hiányában nehéz pontosan meghatározni, nagyon valószínű azonban, hogy többi társával egyidőben az alsó tortonienben keletkezett.

ÉNy-i oldalában nagy feltárás van, ahol a szálban álló andezitet útkövezés céljára bányásszák is. Az itt kifejtett andezit elég gyenge minőségű, erősen mállott és repedezett kőzet, tele van calcit erekkel és agyagos zárványokkal. Ezek mentén könnyen darabjaira törhető.

A hegy É-i és D-i oldala igen meredek, Ny. felé a környező dombok folytatásának, illetve azok egy magasabb kiemelkedésének látszik.

A eróziónak jelentős munkáját látjuk a Somlyóhegytől keletre fekvő felső oligocén dombok oldalában, ahol az esős időben a Lókos felé lerohanó esővíz hatalmas völgyalakulásokat eredményezett.**

Végig kísértük gondolatban területünk domborzati és hidrogafiai viszonyainak kialakulását és nagy vonásokban megismerkedtünk mai morfológiai viszonyaival is. A föld felszíne

* A kis kút állítólag még a török időkből való.

** Ezekről egy másik hasonló tárgyú dolgozatomban lesz szó.

azonban ma is folyton változik s így az a kép melyet területünk jelenlegi arculatáról megrajzoltam, csak egy pillanatkép az évmilliók óta tartó változás nagy színjátékából.

A Börzsönyi hegyek hajdani nagy vulkánjai már régen be-szüntették működésüket, a régi geológiai idők szeszélyesen ingadozó tengerei már végleg visszavonultak területünkről s nem gazdagítják azt többé üledékeikkel. Az alkotások ideje lejárt s ma már csak a pusztulás folyik. A földfelszín exogén erői a hideg, a meleg, a defláció és az erózió működnek itt ma, ha nem is olyan nagy mértékben, mint a geológiai közelmúltban. A szél, a napsugár és a fagy mállasztják a sziklákat, a patakok elhordják a málladékat s az egykor hatalmas s még ma is jelentős nagyságú hegyek helyén évszázazredek múlva enyhe dombvidék lesz csupán, melynek kis emelkedéseiben csak a jövő korok geográfusai és geológusai fogják felismerni a Börzsönyi hegység maradványát. Újabb évszázazredek múlva pedig talán már semmi sem fogja jelölni többé a hatalmas vulkáni tömegek, a későbbi büszke hegygerincek helyét.

Diósjenő éghajlata.

Lássuk ezek után a terület klimatikus viszonyait, melyek leginkább hatással vannak a vidék mai arculatának változására s amint a következő fejezetben tárgyalni fogjuk, a növény és állatvilág kialakulására s ezekkel kapcsolatban legvégül az ember megtelepülésére.

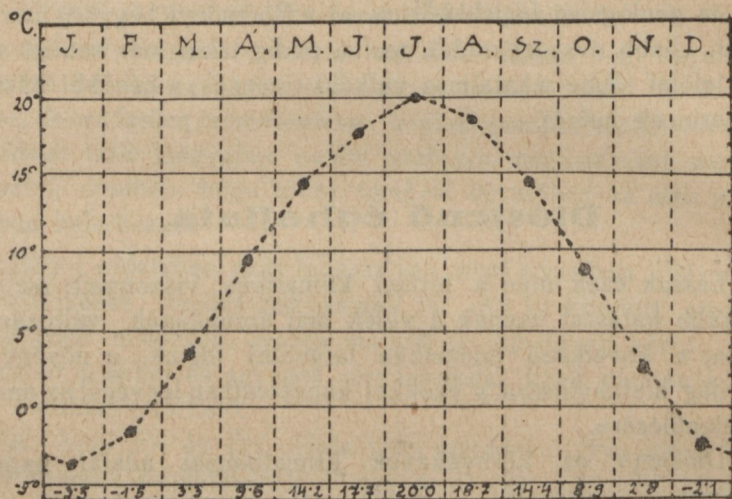
Diósjenő és környékének klimatológiai adatai nagyon hiányosak.

Saját megfigyeléseim mellett csupán dr. Réz Endre és Végh Károly méréseire illetve megfigyeléseire támaszkodhatok, mely utóbbiak főként a csapadék mennyiségére vonatkoznak.

Hőmérsékletre vonatkozó rendszeres méréseket Diósjenőn senki sem végez s így a saját néhány mérésem mellett csak azokat az adatokat használhatom fel, melyeket 1871—1900-ig terjedő években a közeli Tolmácson mértek. (Tolmács. t. sz. f. m: 196 m)

Az itt mért adatok alapján a havi középhőmérsékleteket a túloldalon lévő grafikonon tüntethetem fel.

Az évi középhőmérséklet ebből Tolmácsra vonatkozóan 8.5° C-nak adódik ki. Diósjenő 66 m.-rel magasabban fekszik mint Tolmács (260m-en) s így az értékredukálás, valamint saját tapasztalataim és Végh Károly néhány megfigyelése alapján Diósjenő évi középhőmérsékletét 8.3° C-nak vehetjük. A havi középhőmérséklet legmagasabb (júl. 20°) és legalacsonyabb (január— 3.5°) értékei között 23.5° differenciát találunk, de az extrém adatokat tekintve ez a differencia 60° C-ra növekszik meg. A legalacsonyabb hőmérséklet amit eddig Diósjenőn mértek -24° C, a legmagasabb 36° C. volt. Ugyanezen időben az ország közelfekvő részein jóval alacsonyabb, illetve jóval magasabb volt a hőmérséklet. Ezen az alapon Diósjenő hőmérsékletét eléggé állandó jellegetnek vehetjük, melynél nem találunk óriási kilengéseket.



A levegő az év legnagyobb részében páradús, de július és augusztusban, mikor nagy szárazság szokott lenni, nagyon megcsökken a páratartalom. A csapadék e hónapokban rendszerint 2—3 záporosó alakjában hull le, ez gyorsan lerohan a patakokon és ideje sincsen párologni.

Csapadékmérő állomás sajnos csak 1929 ápr. óta van Diósjenőn s így a csapadék évi mennyiségét csak az azóta följegyzett mérések alapján lehet megállapítani.

A mérések értékeit a tuloldali táblázaton tüntetem fel.

Ezen adatok alapján a közepes évi csapadék mennyiség 815·8 mm-ben állapítható meg. Ez jóval több, mint amennyit a régebbi mérések e vidékre átlagos mennyiségként megállapítottak.

Év	Jan.	Feb.	Már.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Sz.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
1929	—	—	—	48·2	96·6	79·5	33·5	40·3	54·9	63·6	89·4	53·6	—
1930	44·6	101·6	55·2	151·2	70·0	30·1	72·5	79·0	51·0	185·5	83·4	107·6	1031·3
1931	82·6	89·5	49·5	88·9	71·4	51·8	58·2	66·9	82·1	70·1	67·9	23·4	802·3
1932	42·0	7·6	60·4	52·4	101·4	85·4	76·3	102·1	4·3	65·9	23·5	32·7	654·0
1933	22·4	37·5	36·3	25·8	116·8	103·4	40·6	42·3	31·5	93·3	125·0	54·7	729·6
1934	17·9	19·0	37·3	34·1	53·7	121·2	28·4	30·2	69·4	67·9	108·9	83·9	671·9
1935	28·2	89·4	72·8	62·4	67·6	20·8	14·4	101·8	22·3	58·3	64·0	167·7	771·7
1936	92·7	177·2	49·1	62·2	144·8	94·5	71·4	61·1	59·2	165·2	29·0	44·4	1050·8

(635 mm.) Ezt a nagy csapadékmennyiséget a község annak köszönheti, hogy bár a hegység keleti lejtőjén fekszik, közelsége miatt még részesül a hegység területére a nyugatról jövő felhők-

ből kihulló csapadékból és a keletről jövő felhők is leginkább a hegység lejtőin kezdik vízmennyiségüket lehullatni.

A csapadék időbeli eloszlása elég egyenletes, amint azt az 1931-es adatok mutatják, más években, egyes igen csapadékos hónapok után egészen száraz idő következik. (pl. 1932 aug-szept.)

A csapadék hullás általában csendes jellegű. Erős szél, jégverés és villámcsapás a községben nagyon ritka, a hegyek között ellenben gyakori. Az állandó szélirány Ny-i, de gyakran előfordulnak a DNy-i, ÉNy-i, sőt É-i szelek is. A többi irányból ritkán fúj szél. A zivataros napok száma évenként átlag 20. A csapadéknak a téli hónapokra eső része leginkább hó alakjában hullik le. A havazás a hegyek között már november közepén megindul, de állandó hótakarót csak december-től találunk.

Télen a hóréteg vastagsága 0·3—0·5 m-re is megnövekszik. A legmagasabb csúcsokon, valamint a naptól védett É-i és K-i oldalakon a hó sokáig megmarad, úgy hogy itt-ott még márciusban is találunk összefüggő hómezőket.

A hóolvadás a meleg Ny-i szél hatására a hegység Ny-i és D-i oldalain indul meg és csak ezek után kerül a sor a K-i és végül az É-i oldalra. A dombokon csak jóval később találunk állandó havat, de jóval hamarabb el is olvad.

Gyakori jelenség hideg téli időben a völgyekben megülő sűrű köddel éles ellentétben a csúcsokon tapasztalható erős inszoláció.

Növényzet és állatvilág.

Minden vidék flórája és faunája hű képét mutatja az illető terület klímájának. Minden növénynek meg vannak a maga klimatikus és talaji létfeltételei. Ha ezeket valamely területen megtalálja, ott megtelepszik és elterjed. Ilyen esetben a létfeltételeket optimálisnak mondjuk. Ha csak részben, vagy egyáltalában nem találja meg a kedvező létfeltételeket, elsatnyul, nem tud életerős utódokat létrehozni és lassan kipusztul.

Az egyforma klimatikus és talaji körülményeket kedvelő növények jellegzetes csoportokat u. n. társulásokat v. asszociációkat alkotnak. Más-más növénytársulást találunk a hideg, a meleg, az esős, a száraz, mást a meszes, mésznélküli, vagy sós területeken s mást a hegyek lejtőin és ismét mást az alföldeken.



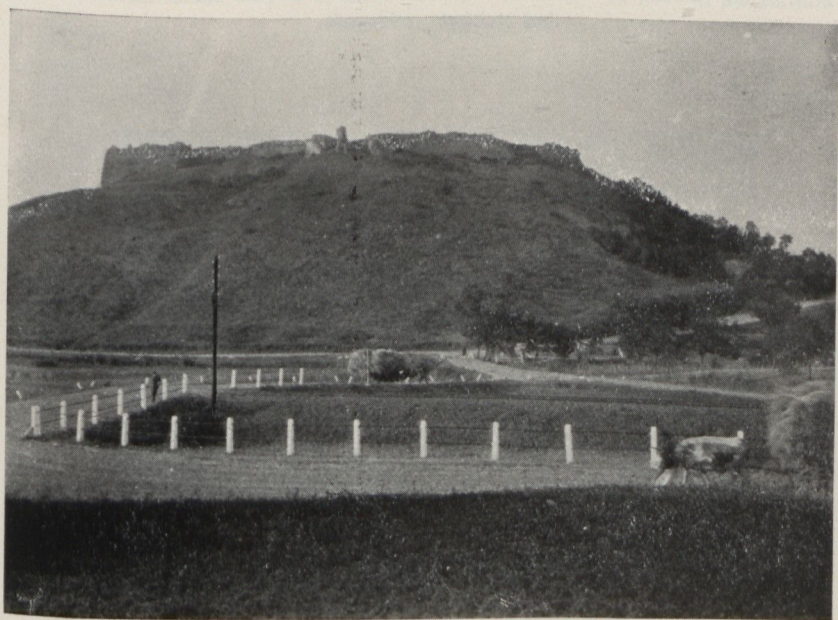
17. ábra. Részlet a Jenői patak völgyéből, a Jenői tótól keletre.



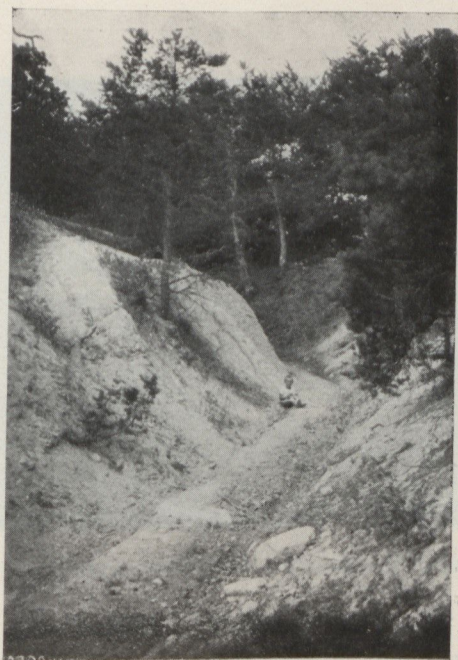
18. ábra. A Jenői patak völgye Tolmács előtt, a fővölgyre merőleges,
kjs vizmosásokkal.



19. ábra. Lesüllyedt nádas terület (agyagcsúszás) a Jenői tó rétjén.



20. ábra. A nógrádi Várhegy Ny-ról nézve. Jobbról a községbe vezető út.



21. ábra. Erdei fenyők a Cseh vár Ny-i oldalán. A kocsíút andezittufa rétegekbe vágódott bele.



22. ábra. Ritka tölgyerdő a Csehvár és a község között. Háttérben a Csehvár és a Báránybérc látszik,



23. ábra. Akácerdő a Csertány tövében.



24. ábra. Részletkép a Libalegő növényzetéről.



25. ábra. Sás szigetek képződése a Jenői tó DNy-i partján.



26. ábra. Részlet a Pongrác f. térképről.

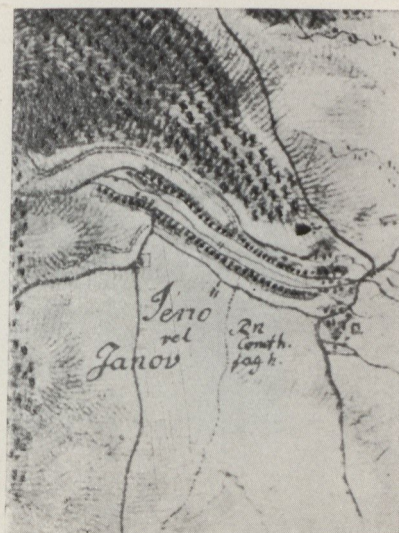


27. ábra. A református templom.

Olajos Béla rajza.



28. ábra. A róm. kath. templom.



29. ábra. Részlet az 1782-es felvételű katonai térképről. (Valamivel kisebbitve.)



30. ábra. Részletkép a főutcáról. Háttérben a Kőszirt, a Csehvár és a Báránybérc látszanak



31. ábra. Jellegzetes házak a főutcáról.



32. ábra. Régi boros pincék az Öreg Szőlőhegy oldalában.

Ha egyes nagyobb területeken egyforma jelleget felmutató növényzetet találunk, azt egy-egy flórakerületnek nevezzük.

A Börzsönyi hegység s vele együtt Diósjenő is a Pannóniai (Ösmátra) flórakerület területére tartozik.

A Börzsönyi hegység flórája jóval régibb a környező alföldekénél, mely utóbbiak flórájának nagy része innen származik.

Diósjenő és környéke növényvilágának kialakulásánál két tényező játszott fő szerepet. Ezek közül egyik a talaj, másik a klimatikus viszonyok.

A talaj a hegyek közt és az alluviális völgyekben legnagyobb részt az andezitek törmelékéből keletkezett, tehát mészen szegény. Csupán 6—8% a mésztartalma, ami az andezitben volt plagioklászok elmállásából keletkezett. A dombvidék talaja agyagos-kavicsos (oligocén-miocén), de legnagyobb részben lösztalaj (pleisztocén), melyek mindegyike jóval több meszet tartalmaz.

A klimatikus viszonyok hatását már a mai növényzet kialakulásának kezdeti szakaszától a pleisztocéntől kezdve figyelemre kell méltatnunk.

Diósjenőn, mint általában az egész Börzsönyben az endemikus növényeken kívül számos máshonnan jött floraelemet találunk. Így megtalálhatók az északról bevándorolt kárpáti flóra relictum növényei mellett a mediterrán, a pusztai, sőt, bár igen alárendelten (1 fajjal) az erdélyi flóra elemek is.

Az idegen hatások közül legerősebb a kárpáti vonás, amint azt majd alább, az állatvilág ismertetésénél is látni fogjuk.

Az idegen elemek beszivárgása és keveredése leginkább a szeszélyes klímájú pleisztocénben történt. A hűvös pleisztocén idő beálltával, mikor az Alpokat és Kárpátokat nagy hótakaró borította s hatalmas gleccserek nyúltak le oldalaikról, flórájuk részben a magyar medence felé húzódott. Így jutottak a kárpáti és alpi fajok, a Börzsönyi hegységbe, melyet sohasem borítottak gleccserek és amelynek akkori hűvös klímája megfelelt az alpi és kárpáti menekülteknek. A jövevény növények kényelmesen elterjeszkedtek az egész hegység elszegényedett növényzetű területén, hiszen a Börzsönyi hegység melegebb klímát igénylő flórája a hideg idő beálltával legnagyobb részben délfelé vándorolt el.

Mikor a hideg időszak véget ért a kárpáti és alpi növények megkezdték visszavonulásukat eredeti hazájuk felé, a magasabb

hegyeken otthagya a könnyen akklimatizálódó fajokat. Ezzel egyidejűleg visszatért, mediterrán flóra elemekkel keveredve a Börzsönyi hegység délre vándorolt flórája is.

Ez a klímaváltozás és a növények oda-vissza való vándorlása a pleisztocén folyamán többször megismétlődött, ami aztán nagyon különböző flóraelemeket telepített egymás mellé. Ennek tulajdonítható, hogy sok helyen mediterrán és alpi növényeket találunk egy társaságban.

A növényzet jelenlegi térfoglalásánál fontos tényezőként kell felemlítenem az elég jelentős csapadékot, mely főként területünk magasabb részein hull le (815·8 mm.) és Diósjenő 8,3° C. középhőmérsékletét, mely a magasabb csúcsokig erősen megcsökken.

Diósjenő klímája alkalmas a zárt erdőség kialakulásához. A legjelentősebb növényformáció is az erdő. A Börzsönyi hegységet majdnem teljesen erdő borítja, belsejében sehol sem találunk állandó emberi települést. A hegység körüli dombvidéken már régen kiirtották az erdőt és mezőgazdálkodás folyik, de kisebb erdőfoltokat még ma is találunk rajta, pl. a Jenői tó végén (DK.) a Jenői patak völgyében, a tolmácsi völgyben, a Somlyó hegyen stb. Ezek a düstényeszetű erdőfoltok bizonyosságai annak, hogy az erdő ma is jól megélne a dombvidéken, ha nem folyna a területen mezőgazdálkodás.

A Börzsönyi hegység területén 56,170 kat. hold-nyi összefüggő erdőséget találunk. Ebből 6200 hold-nyi jut Diósjenő község területére. A község többi területe (3816 kat. hold) szántó-föld, rét és tó.

A kavicsos és sziklás helyeken jól látható az erdő talajmegkötő képessége. Ahol erdő borítja a sziklákat vagy kavicsrétegeket, ott mindenütt van fölöttéleg elegendő termőföld, ahol ellenben kiirtják az erdőt s nem ültetnek helyette újat, kiszárad az aljnövényzet, a bozót, sőt a fű, is. Az exogén erők megkezdik működésüket s néhány év alatt kietlen, kopár sziklák merednek az ég felé az erdő zöld lombja helyett.

Ilyen helyen óriási munkát jelent az ujrafásítás. Sajnos egyes könnyelmű erdőbirtokosok erdejében ez igen gyakori jelenség. Diósjenőn az erdő lelkiismeretes kezelésben lévén, csak kevés ilyen helyet találunk.

Az erdőformáción belül három övet találunk meg. Legfelső a bükkerdő öve,* mely a legnagyobb jelentőségű. 4—500 m.-től följebb csaknem kizárólag bükköt (*Fagus silvatica*) találunk, kevés kőrissel keverve. A dombvidéken is találunk elszórtan bükkfákat, melyek némelyike óriásira növekszik meg (pl. a Nagy Máté rétjén lévő ősbükkök), de sehol sem alkot összefüggő erdőt.

Minthogy a Börzsönyi hegység legmagasabb csúcsa, a Csóványos is csak 939 m. s így nem nyúlik bele a fenyők magassági zónájába, a fenyő öv az egész hegység területén hiányzik.

Azok a kisebb fenyőcsoportok, melyek a hegység alacsonyabb részein pl. Diósjenőn az erdészház körül találhatók, a vörös fenyőn kívül mesterséges telepítésűek s így kultúrformációnak kell tekintenünk. (l. 21-ik felvétel),

A fenyőfák közül a Závózi völgy oldalában erdei és fekete fenyőt találunk. (*Pinus silvestris* és *nigra*) A hegység belseje felé néző nyugati és északi lejtőkön nagyobb területet foglal el a Börzsönyben már nagyon régen honos vörösfenyő (*Larix decidua*) Nem ritkák a 100—150 éves példányok sem.** Régi honosságát bizonyítja az az 1720-ból való erdészeti térkép, mely a diósjenői erdészeti hivatalban látható s amely szerint itt elég nagy kiterjedésű vörösfenyő területek voltak. A völgyekben leginkább a lucfenyő (*Picea excelsa*) díszlik, mint pl. a Závózi völgyben is. Nagy pusztítást visznek véghez benne a szarvasok, a szú és a gubacsképző *Chermes abietis*.

A jegenye fenyő (*Abies alba*) nem él Diósjenő környékén, csak a hegység legmagasabb részein fordul elő, de ott is csak elenyésző mennyiségben.

A bükk és az alacsonyabb hegyoldalakon lévő tölgyerdőségek között találjuk kisebb foltokban a gyertyánt (*Carpinus betulus*). Elszórtan az egész erdőségben gyakori, de csoportosan csak itt található.

A tölgyerdőben a tölgyek három faja van képviselve. Magasabb helyeken él a kocsánytalan tölgy (*Quercus sessiliflora*), alacsonyabban a kocsányos tölgy (*Qu. pedunculata*) és elszórva a magyar tölgy (*Qu. conferta*). A tölgyerdő sok helyen cserrel (*Qu. cerris*) van keverve, mely utóbbi azonban elég gyenge minőségű kérget szolgáltat.

* l. 2. ábra.

** Dr. Réz Endre adatai.

A tölgyerdő az alsó részén erősen megritkul. Így pl. a Csehvár csúcsa és felső 100 m.-e még bükkös, lejjebb sűrű tölgyes, de a Diósjenő-Újtelep felé lejtő része ritkás szavannába megy át, ahol hatalmas tölgyfák állanak egymástól 15—30 m. távolságra (l. 22. ábra). Végül elmaradnak a tölgyek s a dombok alacsonyabb részeit ritka akácosok és füvesek borítják. A domboknak a hegyekhez felzárkózó ÉNy-i részén többnyire akácerdőt találunk (l. 5, 18 és 23. ábra). A kocsutakat a dombvidéken rendszerint gyümölcsfák szegélyezik, de gyakran helyettesíti ezeket egy-egy akácfasor.

Elszórta és kisebb számban számos faféleség él Diósjenőn. A Nagy Máté rétjén, a Zsibakárookban, a Lókos mellett s általában a domboldalak vízenyős helyein él a mézgás éger, (*Alnus glutinosa*) Nem alkot erdőt, de minden pocsolyánál és patakmederben megtalálható.

A kocsutakat szegélyezi helyenként az ezüst és rezgő nyárfa (*Populus alba* és *tremula*), a jegenye nyár (*P. italica*) az utak és patakok mentén gyakori. Patakok mentén a csörege fűz (*Salix fragilis*) erdőszéleken a kecskefűz (*S. caprea*) található (l. 6, 7, 8, 9, 10. ábrák).

Előfordul a mezei juhar (*Acer campestre*) a szil (*Ulmus campestris*) és a hárs (*Tilia platyphyllos*). A domboldalakon és vízmosásokban pl. a Závózi völgyben él a galagonya (*Crataegus oxyacantha*) a kökény (*Prunus spinosa*) a mogyoró (*Corillus avelana*) vadrózsa (*Rosa canina*). A sziklás oldalakon, valamint a Csehvár tövében lévő szavannás tölgyesben, a Csertány alján és az erdei vágásokban, gyakori a szeder (*Rubus fruticosus*) (l. 22. felvétel és a málna (*Rubus idaeus*) sűrű bozótja. Az árnyékosabb helyeken, bodza (*Sambucus racemosa*) és néhány helyen boróka (*Juniperus communis*) bokrok találhatók.

A sűrű és emiatt homályos bükkerdő aljnövényzete szegényes. Összesen kb. 40—50 faj. Ezek közül leggyakoribbak:

Ligeti perje (*Poa nemoralis*), egyvirágú gyöngyperje (*Melica uniflora*), bolondbúza (*Agropyron caninum*), hóvirág (*Galanthus nivalis*), piros mécsvirág (*Melandrium rubrum*), odvas keltike (*Coridalis cava*), erdei füzike (*Epilobium montanum*), sugár kankalin (*Primula elatior*), sárga árvacsalán (*Lanimum galeobdolon*), tavaszi galaj (*Galium verum*), kárpáti csengetyűke (*Campanula carpa-*

tica) közkönséges páfrány (*Nephrodium filix mas*), berki aggófű (*Senecio nemorensis*), stb.

Nagy számban találhatók a különböző gombák, gyakorlatilag legjelentősebb a tinora gomba.

A tölgyerdő aljnövényzete jóval gazdagabb. Számos közülük megtalálható jóval lejjebb is, és néhány közös a bükkerdőével.

Leggyakoribb fajok a következők: ibolyák (*Viola odorata*, — *alba* és — *mirabilis*), gyöngyvirág (*Convallaria majalis*), haranglevelű csemetgyűke (*Campanula persicifolia*), bókoló gyöngyperje (*Melica nutans*), ligeti perje (*Poa nemoralis*), soktérű Salamon pecsétje (*Polygonatum officinale*), sápadt kosbor (*Orchis pallens*), hólyagos sziléné (*Sylene vulgaris*), ujjas keltike (*Corydalis solida*), bérci lóhere (*Trifolium alpestre*) pettyegetett tüdőfű (*Pulmonaria officinalis*), fehér árvacsalán (*Lamium album*), nadragulya (*Atropa belladonna*), borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*), ritkás cickafark (*Achillea distans*), cserlevelű saláta (*Loctuca quercina*), berki aggófű (*Senecio nemorensis*).

A források és patakok környékén *Nephrodium*, *Equisetum*, *Ranunculus*, *Potentilla*, *Epilobium* és *Mentha* fajok a legjellegzetesebbek.

A szárazabb kavicsos helyeken mint pl. a Závózi völgy és a község felső része közti Libalegelen a xerotherm flóra tagjait találjuk. Gyakori a sárga ökörfarkkóró (*Verbascum thapsiformae*), a bogáncs (*Carduus collinus*), a pimpófélék (*Potentilla anserina* és *arenaria*), a szamárbogáncs (*Onopordum acanthium*), stb. A Libalegelen kinyúló kertek, kerítései alján szinte áthághatatlan szövevényt alkot az ördögcérna (*Liceum barbarum*). Közötte és a szélén a vadcsalán (*Urtica dioica*) hatalmas szárai emelkednek, tövükben pásztortáska (*Capsella bursa-pastoris*), bojtorjános tüsmag (*Torilis antriscus*), fehér és piros árvacsalán (*Lamium album* és *purpureum*), és zsálya (*Salvia austriaca*) nőnek. Magasra emelik tüskés termésüket a héjakút-mácsonyák (*Dipsacus laciniatus*) (l. 24. ábra). Nagy számban található az ékes vasvirág (*Xeranthemum amnum*), középső utifű (*Plantago media*) és farkasfüte (Euphorbia cyparissias), mely helyenként nagy sárga foltokat alkot a mindenfelé erősen elterjedt mezei katáng (*Cichorium intibus*) kék virágai között.

Leginkább eltér ezektől a tó és környékének flórája. A réten jól megtermett öreg fűzfák kísérik a patak folyását (l. 10 és

9. felvétel). A vízben nagy nádasok (*Phragmites communis*), sásos (*Carex vulpina*) és kákás (*Schoenoplectus lacustris*) területek vannak. (l. 13, 14, 15 és 16. ábrák). A tó nivócsökkenése (évenkénti nyári szárazság és lecsapolás) következtében a parton szépen elkülönülő sás szigetek keletkeznek. (l. 25. ábra).

A sekélyebb részeken apró békalencse (*Lemna minor*) milliói borítják a vizet. Néhol tavirózsák nagy viaszos levelei zöldelnek a csillogó víztükrön, a mélyben pedig hinár, chara és számos algafaj alkot sűrű szövevényt, melyből mint apró fehér csillagok emelkednek ki a viziboglárka (*Ranuncululus aquatilis*) virágai.

A tó nyugati részén sok sulyom (*Trapa natans*) is terem, melynek szúrós terméseit a víz lassú áramlása a tó K-i részére hajtja, ahol a parton nagy számban található.

A rét és patakpart számos növénye közül mint leggyakoribbakat, az alábbiakat említhetem fel.

Mezei zsurló (*Equisetum arvense*), mocsári zsurló (*Equisetum palustre*), közönséges ebír (*Dactylis glomerata*), réti boglárka (*Ranunculus acer*), úszó boglárka (*Ranunculus repens*), réti lóhere (*Trifolium pratense*), mezei zsálya (*Salvia pratensis*), széles utifű (*Plantago maior*), tóparti galaj [*Galium palustre*], laposszáru szittyó [*Juncus compressus*], borsos keserű fű [*Polygonum hydropiper*], réti bérce [*Clematis integrifolia*], mocsári nefelejcs [*Myosotis scorpioides*], menta [*Mentha longifolia*], mocsári fűtej [*Euphorbia palustris*], tejoltó galaj [*Galium verum*], terebélyes csengetyűke [*Campanula patula*], stb.

Ezen általános ismertetésen belül nem lehet céлом, hogy a diósjenői flóra kevésbbé jelentős és ritkábban előforduló fajait is felsoroljam, fentieket is csupán azért soroltam fel névszerint, hogy nagy vonásokban néhány jellegzetes növény felemlítésével áttekinthető képét adjam a növényzetnek.*

A kultúrformációkat, illetve a mezőgazdaságilag megművelt területek növényzetét később ismertetem a gazdálkodási viszonyok tárgyalásánál.

Összevetve a fentieket, bebizonyítva láthatjuk, hogy a flóra kialakulása milyen szoros összefüggésben áll a hőmérséklet, nedvesség és talajviszonyokkal,

* A Börzsönyi hgys. flórájának pontos kimutatását megtalálhatjuk irod: 39. alatti műben.

Az állatok elterjedése kevésbé függ a természeti viszonyoktól. A szárazföldi állatokat gyors helyváltoztató képességük, a vízi állatok legtöbbször a hőmérséklet változásaival szemben tanúsított kisebb érzékenységük és búvóhelyeik függetlenebbé teszik a klimatikus körülményekkel szemben.

Az állatok elterjedését leginkább a táplálék megszerzési lehetőségek korlátozzák. Minden állatfaj csak ott tud megélni, ahol megtalálja a nélkülözhetetlen táplálékot.

A növényevő állatok a növényvilág elterjedéséhez alkalmazkodnak, a ragadozók viszont a növényevő állatok nyomát keresik.

Ennek megfelelően más-más faunát találunk ez alacsonyabban fekvő rétek, tavak, patak völgyek, a község és a hegyi erdők területén

Diósjenő és környékének állatvilága a terület sokfélesége miatt igen változatos.

Az állatvilág nagyobb alakjai az erdőben élnek. Az emlősök közül legnagyobb a szarvas [*Cervus elaphus*], mely ugyan leggyakrabban az északi és nyugati lejtőkön található, de azért szép számmal él Diósjenő környékén is.

A hegység némelyik vidékén megtalálható a dām vad [*Cervus dama*] és mulfon [*Ovis musimon*] a diósjenői erdőkben nem él.

Igen gyakori és sok kártevése miatt nevezetes dúvad a vaddisznó [*Sus scrofa*]. Nagy száma ellenére ezt az óvatos állatot sokkal ritkábban láthatjuk, mint a szintén nagy számban itt tanyázó, de sokkal barátságosabb állatot az őzet [*Caprea capreolus*]

A ragadozók közül az Árpádok idején még itt élt a barna medve [*Ursus arctos*] is, de ma már csak a nagy számban található róka [*Alopex vulpes*], a ritkábban előforduló borz [*Taxus meles*] és vadmacska [*Felis catus*] képviselik a ragadozók nagyobb fajtáit.

Az apró ragadozók közül a görény [*Foetorius putorius*] és menyét [*Foetorius nivalis*] a lakóhelyek közelében él. Elég gyakoriak ezeken kívül a nyest, [*Mustela foina*] és a nyuszt [*Mustela martes*] sőt a hermelin [*Foetorius erminea*] is előfordul.

A ragadozók jelentékeny kárt tesznek a madárvilágban sőt a községi baromfi ólakba is betörnek. Az így okozott kárt csak egérpusztításukkal enyhítik.

A rovarrevők közül fel kell említenem a ritkás erdőben, cserjések tövében és árkok szélén bogarászó sünt [*Erinaceus euro-*

paeus], az erdőszélen réteken, nagy kupacokat túró vakondot [Talpa europaea] és a denevéreket, melyek közül leggyakoribb a hosszúfülű denevér [Plecotis auritus].

A rágcsálók rendjéből legnagyobb a mezei nyúl, (Lepus europeus) mely óriási számban él területünkön, főként a szántóföldeken, réten, bozótban és erdőszéleken. Elvétve található a mókus, [Sciurus vulgaris]. A hegység belsőbb részein a mogyorós pele [Muscardinus avellanarius], a Jenői tó körüli dombokon pedig számos ürge [Spermophilus citellus] tanyázik, mely utóbbiak kiöntése a falubeli gyerekek szórakozása és kereseti forrása, mert a gabona állományban sok kárttevő ürge pusztítását a község előljárósága a dokumentumként behozott ürgefark felmutatása ellenében méltóképen honorálja.

A nagy mennyiségben élő háziegér (Mus musculus) és gözű (Mus spicilegus Petényi) mellett meg kell említenem a Jenői tónál élő vízi patkányt (Epimys decumanus) és az újabb időben nagyon elterjedt pézsmapocokot (Fiber zibethicus). A pézsmapocok igazi hazája az északamerikai nagy tavak vidéke. Nálunk való előfordulását az magyarázza, hogy az 1910-es években a csehországi dobsisi uradalomban amerikai mintára pézsmapocok tenyésztet rendeztek be s a később szabadon engedett állatok elterjedtek a Duna mentén. Felterjedtek az Ipoly völgyön, ahonnan a Kemence patak közvetítésével kerültek Diósjenő határába. Mikor az első példányokat a Kemence patak völgyében lőtték, Diósjenőn még nyomuk sem volt. Elterjedésének nem örvend sem az erdő vezetősége, sem a gazdák, mert turkálásaival jelentős kárt okoz.

Diósjenő madárvilága igen gazdag. Az avifauna felsorolását nem rendszertani sorrendben, hanem tájegységek szerint végzem, minthogy ezek hozzátartoznak a táj képéhez. Diósjenőn és környékén a Nógrád v. m. területén élő madárfajok legtöbbje képviselve van.

Az egész területen leggazdagabb az erdő madárvilága.

Ide tartozik az erdei szalonka (Scolopax rusticola) mely leginkább a hegység keleti lejtőin fészkel,* a kék galamb (Columba oenas), — melyet Nógrádban lakóhelye után odúsgalambnak

* Dr. Réz E. szerint egy itt májusban meggyűrűzött fiatal példányt júniusban már 1600 km-el északabbra a Pejpusz tónál találtak.

hívnak — igen korán megérkezik. Valamivel később érkezik az örvös galamb (*Columba palumbus*), melyet kezdetleges fészkevel együtt gyakran láthatjuk erdőben és parkokban egyaránt.

Igen nagy számban él a galambfélék közül legkésőbb érkező gerle. (*Turtur communis*), a fogoly (*Perdix cinerea*) és fűrj (*Coturnix communis*) mely utóbbiak az erdőben jártunkban gyakran fölrebbennek lépteink előtt. Az erdőszélen sokszor láthatjuk délcegen sétálni a tarkatollú fácánokat (*Phasianus colchicus*), a bozotos részeken pedig a császármadarat (*Tetrastes bonasia*).

A rendkívül káros galambász héja (*Accipiter palumbarius*) főként a kisebb erdőkben él, de gyakori a hegységben is. Többször láttam a Magas hegyen és a Kemence patak völgyében is. Hasonlón kártékony az eléggé gyakori verebész karvaly is (*Accipiter nisus*).

Az egerek nagy elszaporodása esetén hasznos szerepet tölt be az egerész ölyv (*Buteo communis*). A ragadozó madarak közül gyakran elég nagy számban érkezik ide a gatyás ölyv és a kaba sólyom (*Archibuteo lagopus* és *Falco subbuteo*). Megtaláljuk ezeken kívül a kis békászó sast (*Aquila naevia*) és a vörös vércsét is (*Falco tinnunculus*).

Gyakori a macskabagoly (*Syrnium aluco*) és a kuvik (*Athene noctua*). Kevésbé gyakori a gyöngybagoly (*Strix flammea*) és egészen ritkán fordul elő a karvalybagoly (*Surnia ulula*). *

A kúszók rendjét 5 faj képviseli. Leggyakoribb köztük a középtarka és fehérhátú fakopáncs (*Driobates medius* és *leucotus*) és a zöld küllő (*Picus viridis*) melyek úgy a erdőkben, mint a kisebb pagonyokban elterjedtek. Jóval ritkábban található a hazánkban egyébként is ritka fekete harkály (*Dryocopus martius*). Az erdő legeldugottabb helyein fészkel, ahonnan rendszerint nem távozik messzire, de láttam már a Lókos völgyében is egy hatalmas fűzfát kopogtatva.

Régebben igen gyakori volt a hegységbeli patakok partján a jégmadár (*Alcedo ispida*), ma már azonban csak ritkán láthatjuk s én is csak egy ízben láttam a Kemence patak völgyében.

Annál gyakoribbak a búbos banka (*Upupa epops*), kecskefejő (*Caprimulgus europaeus*), a kis légykapó (*Muscicapa parva*),

* 1. irod. 28.

az erdei pintyőke (*Fringilla coelebs*), a tengelic (*Acanthis carduelis*), a sordély (*Emberiza calandra*), az erdei pipis (*Anthus trivialis*), a citromsármány (*Emberiza citrinella*) és a kőbányák közelében a hegyi billegető (*Motacilla boarula*).

A terület három legszínesebb madara a kék csóka (*Coracias garrulus*), a piros hajnalmadár (*Trichodroma muraria*) és a gyurgyalag (*Merops apiaster*).

A hajnalmadár nem fészkel Diósjenő környékén, de a sziklásvidék rovarai kedvéért felkeresi kátori sziklákat is.*

A Földközi tenger vidékén otthonos gyurgyalagnak Magyarországon Diósjenő az egyik legészakibb előfordulási helye. Diósjenő és Borsosberény között mintegy 100—150 pár költ évente a homokba fúrt mély lukakban. Minthogy a méhesekben sok kárt szokott tenni, azelőtt nem igen kimélték; diósjenői telepük azonban ma már védett terület s így a rendkívül szép madarak valószínűleg még sokáig maradnak faunánk tagjai.

Téli érkező madarunk a sarkvidéki csonttollu madár (*Ampelis garrulus*), a nagy örgébics (*Lanius excubitor*), a téli pinty (*Fringilla montifringilla*), a süvöltő (*Pyrrhula rubicilla*) és a fenyves rigó (*Turdus pilaris*).

Hasznos, de ritkábban előforduló madarak a csicsörke (*Serinus hortulanus*), az erdei pacsirta (*Lullula arborea*), a sárgafejű közönséges királyka (*Regulus cristatus*) és a kis poszáta (*Sylvia simplex*).

Ismét gyakoribbak a csuszka (*Sitta europaea*), a szén, barát, kék- és fenyves cinke (*Parus major-palustris, coelureus és ater*), az őszapó (*Aegithalus caudatus*), az ökörsem (*Anorthura troglodytes*) és a kis füzike (*Ptyloscopus collybita*).

Hasznos rovarpusztító a hegyi patakok mentén bogarászó vizirigó (*Hydrobata cinclus medius*).** A rigók közül különben a fekete, lép és az énekes rigó (*Turdus merula, - viscivorus és musicus*) a leggyakoribbak.

Nagy számban él a kis örgébics (*Lanius minor*), a töviszűrő gébics (*Lanius collurio*), aranymálinkó (*Oriolus galbula*) és a meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*).

Kora tavaszi vendég a keresztcsőrű pinty (*Loxia curvirostra*) mely a lucfenyő magja kedvéért jön ide.

* 1. irod.: 28.

**1 irod.: 23.

A hegyi erdő madarai gyakran le látogatnak a dombvidékre és a község területére is, de a mezőnek és szántóföldeknek megvan a maga saját madárvilága is, mely azonban korántsem olyan gazdag, mint az erdőé.

Itt található a hegyekben is élő haris (*Crex pratensis*), a Pantelleria szigetén telelő* nyaktekercs (*Jynx torquilla*) és a vörösbegy (*Erythacus rubecula*).

A szántóföldeken ott látjuk mindenütt a mezei és búbos pacsirtát (*Alauda arvensis* és *Galerida cristata*), a ligetekben a fülemülét (*Lusciola luscinia*), a mezei utak mentén és az ültetvények között a barázdabillegetőt (*Motacilla alba*). Az országutak szélein lévő kőrakásokban fészkel a hantmadár (*Saxicola oenenthe*).

A nagycsőrűek közül a kártékony szarka (*Pica pica*), a dolmányos és vetési varjú (*Corvus cornix* és *frugileus*) tartoznak a rétek és szántóföldek madarai közé.

A Jenői tó rétje és főként a tó területe igen gazdag madárvilágot tüntet fel.

A tó rétjén az öreg fűzfák között sok fűrj (*Coturnix communis*) él a magas fűben. A réten sétálva gyakran felriadnak lépteink elől s vagy a rét belső részébe, vagy a közeli kukoricásba menekülnek. A patak partján itt-ott egy-egy fehér gólyapár (*Ciconia alba*) lépked nagy nyugodtan. Fekete gólyát [*Ciconia nigra*] az utóbbi években nem láttak Diósjenőn.

A tó keleti végén lévő kis nyárfás területén számos vadgerle [*Turtur communis*] és búbos banka [*Upupa epops*] fészkel és gyakori vendég a hamvas réti héja [*Circus pygargus*].

A tó Ny-i részén kiterjedt nádas van. Ugyancsak szélesparti nádövezetet találunk kisebb-nagyobb megszakításokkal az ÉK-i és DNy-i oldalon is.

A nádas Ny-i részében kis tiszta víztükrök van, melyen hemzsegnak a vizimadarak. Némelyik fajból száznál többet is láthatunk, másokból alig egy-kettőt találunk.

Legnagyobb számban a fehérhomlokú fekete szárcsák [*Fulica atra*] úszkálnak a vizen a számos kacsaféle között, — mely utóbbiak közül leggyakoribb a tőkés, bőjtői és cigányréce [*Anas boschas*, *querquedula* és *Aythya nyroca*]. Ritkébbak a kerce és kanalas réce [*Aythya clangula* és *Spatula clypeata*].

* I. irod. 28.

Az átvonuló fajok közül is több elő szokott fordulni a tavon így pl. az apró réce [*Anas crecca*] stb.

A ludak közül a nyári lúd [*Anser cinereus*], a nagylilik [*Anser albifrons*] és a vetési lúd [*Anser fabalis*] szokott előfordulni, de néha a vörösnyakú lúd [*Branta ruficollis*] is ellátogat ide.

A szárcsák és a jóval kisebb számban található búbos vöcskök [*Podiceps cristatus*] gyakran kiúsznak a tó nyiltabb részére is és ügyesen lebukva keresik táplálékukat.

A vöcsköknek még három faja szokott előfordulni a tavon, a feketenyakú, a vörösnyakú és a kisvöcsök [*Podiceps nigricollis*, *griseigena* és *fluviatilis*] de ezek már jóval kevésbé gyakoriak.

A víz felett fehér dankasirályok [*Larus ridibundus*] suhannak s le-lecsapnak egy egy halacskára. A kis fehérvirágú vízboglárkák és tavirózsa levelek közt, nyugodt mozdulatlansággal áll egy-egy törpe gém (*Ardetta minuta*). Behajlitott nyakával és hátrahúzott fejével szigonyvető halászhoz hasonlít. A szürke gém (*Ardea cinerea*) megfontoltan lépked a sekély vízben, míg a ritkábban előforduló vörös gém (*Ardea purpurea*) beáll a nádas közé.

Itt-ott egy pettyes vagy kis vizi csibe (*Ortygometra porzana* v. *parva*) rohan végig előrehajolva a vizen, illetve surran a nád,közé, másutt egy vizi tyúkot (*Gallinula chloropus*) láthatunk.

A nádas szélén a füzes mocsárba szállnak le néha a kóborló bakcsók (*Nycticorax griseus*). Karminpiros nagy szemük mohón tapad a víz szélére, ahol prédájukat: apró halakat, tarajos gőtét s a víz szélére leszálló szitakötőket várják.

A tó madárvilágához tartozik még a nagyon ritka kontyos (örvös) bukó (*Mergus serrator*), a télire ideérkező sarki bűvár (*Colymbus arcticus*), a víz és part fölött jajongó bíbic (*Vanellus cristatus*), az áprilisban érkező kormos szerkő (*Hydrochellidon nigra*), a sarlós partfutó (*Tringa subarquata*), az egész Nógrád megyében igen közönséges közép sárszalonna (*Gallinago scolopacina*) és a kis örvös lile (*Aegialitis dubia*).

A nagy és kis póling (*Numenius arquatus* és *phaeopus*) márciusi vonulásuk alatt rendszerint igen rövid időre a Jenői tavon is megpihennek.

A tópart madarai közé tartoznak az áprilisban érkező cserregő nádi poszáta (*Acrocephalus streperus*) és a nádi rigó (*Acrocephalus arundinaceus*).

A tó keleti végén ahol a partot meredeken lefaragták, a ösfal tele van a parti fecskék (*Clivicola riparia*) oduival. A parti fecskék esténként százszámra repkednek a tó fölött, ahol a töménytelen sok szunyog és egyéb rovar, dús táplálékot nyújt nekik. Ugyancsak este térnek haza az erdő felől a seregélyek (*Sturnus vulgaris*) óriási csapatai éjszakai szállásukra a nádas közé.

Az erdő és mező madarai ellátogatnak egymás területére és a lakott helyekre is.

Vannak azonban madarak, mint pl. a házi veréb (*Passer domesticus*), a fehérhasú fecske (*Chelidonaria urbica*) és a füstí fecske (*Hirundo rustica*) melyek leginkább a lakott területen maradnak.

Jóval ritkább, de főként a lakott helyeken élő madár a kerti rozsdafark. [*Ruticilla phoenicurus*]

Az állatvilág főbb alakjainak felsorolásánál fel kell említenem a néhány fajjal képviselt hüllők és kételtűek osztályát és a halakat is.

Gyakori, főként a Jenői tó rétjén és magában a tóban élő vízi sikló (*Tropidonotus natrix*), mely nagyban hozzájárul a tóban élő rengeteg kecskebéka pusztításához, de minthogy az apró halakat is megeszi, nem hasznos.

A gyíkok közül a nagy zöld gyík (*Lacerta viridis*) a leggyakoribb, melynek szép példányaait láthatjuk a füves réteken és erdőszélen. A mezei gyík (*Lacerta agilis*) és a törékeny gyík (*Anguis fragilis*) kevésbé gyakoriak.

A kételtűek közül leggyakoribbak a kecskebékák (*Rana esculenta*) melyek tucatjával melegszenek a lapos tóparton s lépteink elöl hangos cuppanással vetik magukat az oltalmat nyújtó vízbe.

Ugyancsak a tóban és a patakokban él a tűzeshasu unka (*Bombinator igneus*) és a tarajos göte (*Triton cristatus*).

Az erdőben, bokrok alján él a barna erdei béka (*Rana agilis*), a közönséges és zöld varangy [*Bufo vulgaris* és *viridis*], a vízhez közeli növények levelein a zöld leveli béka [*Hyla arborea*].

A Kemence patak völgyében többször találkozhatunk a fekete-sárga szalamandrával (*Salamandra maculosa*), mely területünkön csak itt fordul elő nagyobb számban.

Halakat egész területünkön csak a Jenői tóban és az erdész-ház melletti kis tavacskában találunk. Minthogy ezekben mester-séges pontytenyésztés folyik, (l. alább) igazi halfaunáról nem beszélhetünk. Régebben pontyon kívül compót is neveltek benne (irod.: 6.).

A Börzsönyi hegység molluscumaival egy régebbi dolgozatomban foglalkoztam részletesen (l. irod.: 41.). Feltűnő a fajok kis száma (47 csiga és 1 kagylófaj) és a fauna erősen északi jellege. Az ubiquista fajok mellett tipikus északi (kárpáti) alakok az *Ena obscura*, *Ena montana*, *Campylea faustina*, *Laciniaria* (*Pseudalinda*) *turgida* és a *Clausiliastra Parreyssi*.

Gazdaságilag káros a rovarvilág némelyik alakja, így a cserebogár (*Melolontha vulgaris*), a szarvasbogár (*Platycerus* [*Lucanus*] *cervus*), orrszarvú bogár (*Oryctes nasicornis*), hőscincér (*Cerambyx heros*), több más cincérfaj, a szű (*Bostrychus typographus*), a kis halakat pusztító csíkbogár (*Dyticus marginalis*), az ormányos bogarak és levélbogarak, melyek a gazdaságokban okoznak nagy kárt, valamint a zöldségeket pusztító lőtücsök (*Gryllotalpa vulgaris*), a tyúkpoloska (*Argas reflexus*) és a kullancs (*Ixodes reduvius*) a háziállatok élősködői, a fenyő toboz-tetűje (*Chermes Abietis*) pedig a fenyőfák között visz véghez nagy pusztítást.

A férgek közül a földigilisza (*Lumbricus terrestris*) érdemel említést, mely főként a nedves rétek és szántóföldek forgatásával hajt hasznát.

Az alsórendű növények és állatok ismertetését teljesen mellőzöm. Ezek csak elenyésző mértékben tartoznak a táj arculatához és inkább egy biológiai tárgyú tanulmány anyagául szolgálhatnak.

A község története.

A vidék morfológiai képe, növény és állatvilága néhány később elterjedt növény és állatfajtól s néhány azóta kialakult kisebb jelentőségű morfológiai tényezőtől eltekintve nagyjából olyan lehetett az ősember megjelenésének az idején is, mint ma.

Diósjenőn tudtommal még nem folytak archeológiai ásatások, de amint azt a község környékén talált praechistorikus leletek bizo-

nyitják, Diósjenő vidéke már a neolit kőkortól kezdve lakott terület volt.*

Paleolit kori leletek Nógrádmegye területéről sokáig nem kerültek elő, mígnem Horváth A. János egy szobi La Tène kori kelta telep kiásásánál előbb egy paleolit kovaszakócat, majd később 1935-ben egy obszidián aurignacien pengét talált.**

Mesolitok a két kőkor határáról Litkén voltak találhatók.*** Nagyszámú töredék mellett 6 mesolit fúró, számos szilánk, kaparó, magkő, penge, levélalakú hegy és vastag penge került elő innen.

A neolit korból Ósagárdon találtak baltákat, egy háromszögletes köeszközt és két, a neolit kor végéről származó diszített cserépbögrét.

A rövid rézkor kimaradásával több bronzkori lelet került elő Ósagádról (nyéllukas kőbalta, cseréptál töredék stb.) és Borsosberényről (nyéllukas kőbalta).

Vaskori emlékek nincsenek Diójenő környékéről. A legközelebbi leletek Nézsa, Szügy és Kósdról valók.

Mint hogy a Börzsönyi erdőségek igen jó búvóhelyül szolgáltak, az ókor népei közül sokan megtelepedtek a vidéken a Kr. u.-i első századokban. Így a szarmaták, később a keltagallus kotinok és az ózok (l. irod. 16).

A Római birodalom határa ugyan a Dunánál végződött s a balparton csak néhány dunamenti őrhelyről tudunk, a Kiscsalomán talált áldozati oltár és Elius Elianus szarkofágja**** bizonyságok amellelt, hogy a rómaiak, ha nem is állandóan, de huzamosabb ideig tartózkodtak a nógrádi dombvidéken.

A népvándorlás idején a hún birodalom bukása után longobárdok települtek le a Börzsönyi hegység vidékén, majd a hatodik században az avarok jelentek meg. Ezidőben a vidéken a Morva birodalomhoz tartozó szlávok telepedtek meg, akik országuk védelmére erős várakat építettek.

* A leletek legnagyobb része a „Nógrádvármegyei Nagy Iván Múzeum” gyűjteményében látható Balassagyarmaton.

** Dr. Fényes Dezső a Nógrádmegyei Múzeum igazgatójának szóbeli közlései alapján nyert adatok.

*** Kondor Vilmos gyűjtései.

**** A Nagy Iván múzeumban Balassagyarmaton.

Ezek között volt Novigrad is, mely később Nógrád néven még sokáig nagy jelentőségű maradt.*

A diósjenővidéki magyar településekre vonatkozóan Anonymusnál találjuk az első írott adatot. Anonymus Belae Regis. Notar. Pars I. pagina 21-ben ez olvasható: „Dux Arpád”. . . . „misit multos Milites in Expeditionem, qui subjugarent sibi. Populum de Castro Gumur et Neugrad et si fortuna eis faveret tunc ascenderunt versus fines Boemorum usque ad Castrum Nitra.”

Anonymus adataira támaszkodva írja Mocsáry Antal (l. irod. 6.), hogy a magyarok bejövetele utáni ötödik „kiterjedés” a Hangonyi folyón által Gömör, Nógrád, Bars és Zólyom megyék felé vette útját s itt az Ipoly és Garam folyókig eljutván, semmi ellenállásra nem talált.

Diósjenő fennállásáról biztos adataink csak a 13. századtól kezdve vannak. A község eredeti elnevezése csak Jenő volt. Későbbi feljegyzéseken a „Jenő” név után zárójelben odatették a „Diós” jelzőt, melyet a községben nagy mennyiségben termesztett diófáról kapott.** A Diósjenő elnevezés csak újabban használatos. Az 1782-es felvételű első katonai térképen (l. 29. ábra) „Jenő-vel Ianov” néven van jelölve.

Diósjenő multjáról az első hiteles adatot a Kolozsvárott 1550-ben megjelent s később a nagyváradi katedrális templomban megtalált: „Ritus explorandae veritatis per iudicium ferri ardentis.” c. könyvben találhatjuk.***

Ebben fel vannak sorolva azok a községek, melyek lakosaiból 1214 és 1235 évek között valakit a nagyváradi templomban tüzes vas próba alá vetettek. Nógrád vármegyéből Haláp és Jenő vannak benne felemlítve.

1241. márciusában a tatárok felgyújtották a községet, a lakosok egy részét leölték, a többiek az erdőbe menekültek.

IV. Béla királyunk a megfogyatkozott lakosság pótlására orosz telepeseket hozott ide, ami a családneveken még ma is meglátszik.

Hogy a németek mikor kerültek Diósjenő környékére arról nincsenek feljegyzések, csak arra vonatkozóan találtam adatot

* Naugrad—Nougrad—Neugrad (irod. 45.)

** l. irod. 11.

*** Ezt a könyvet 1740-ben Bél Mátyás újra kiadta.



33. ábra. A Sváb uradalom főmajorja.



34. ábra. A református elemi iskola.



35. áb:a. A Jenői tó DK-i vége. Háttérben a község és a Börzsönyi hegység látszik.



36. ábra. Hullámverés a Jenői tó DK-i partján. Jobboldalon a csónak kikötő látszik.



37. 38. 39. 40. ábra. Katolikus népviselet.



41. és 42. ábra. Miséről kijövő nép a kath. templom előtt.



43. ábra. Vízhúzó gazda.



44. ábra. Református jegyespár.



Olajos Béla tollrajza.

45. ábra, Diósjenői katolikus házaspár.



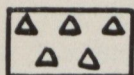
46. ábra. A strandfürdő medencéje. Háttérben a Magas hegy csúcsa látszik.



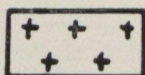
47. ábra. A Jenői patak a község belterületén.



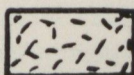
43. abra. Diósjenő és környékének vázlatos földtani térképe.
(dr. Noszky Jenő felvétele és útmutatása alapján.)



Dacit



Andezit és andezit tufa



Löss (Fleisztocén)



Kavics (Helvetien)



Homok és agyag (Cattien)

(Első tortonien)

Az üresen hagyott rész holocén ártéri üledék.

(irod.: 25. 155.o.), hogy 1282-ben Domonkos az esztergomi Szent János lovagok perjele Berényt jenői német telepeseekkel telepítette be. Ugyanakkor a jeneiek úgy szerepelnek, mint Borsosberény haszonbérlei (l. irod. 4.).

Innen kezdve egészen 1437-ig nem találunk a községről semmi feljegyzést. Ekkor Zsigmond király Diósjenőt Szokolyával, Vámosmikolával s más községekkel együtt Lévai Cseh Péter erdélyi vajdának adta zálogba. Diósjenő váráról itt még nincsen említés [l. irod. 4.], bár valószínű, hogy a községgel együtt került zálogba. Kámer vára, mely a községtől É-ra emelkedett a 662 m. magas hegycsúcson 1290—1460. állott fenn. Lévai Cseh Péter valószínűleg újjáépíttette, 1460 után mégis teljesen elpusztult. Jelenleg csak három nagyobb várfal és egy bástya omladéka van meg. A várfalakon noha már nagyon rossz állapotban vannak, mégis jól látható a régi várfalépítés technikája. A várfalak keresztmetszetén láthatjuk, hogy két erősen megépített kőfal között közettörmelékkel töltötték ki, melynek egyes rétegeit mésszel ragasztották egymáshoz.

A vár alatt mély üreg van mely valószínűleg földalatti folyosó lehetett s valamelyik közeli várba vezetett.

Lévai Cseh Péter halála után a husziták 1440-ben birtokukba vették Diósjenőt. A község fölött emelkedő „Csehvár” hegyen egy erősséget építettek, melynek nyomai a csúcson az 5 m. széles és 3 m. mély gödörben lévő falmaradványok és a csúcs körül található sáncok alakjában máig is fennmaradtak.

A községet és az erősséget Újlaki Miklós 1456-ban 2200 forintért kiváltotta a husziták vezérétől a hírhedt Axamith Péter plavnici kapitánytól és Lévai Cseh Péter fiának Lászlónak adta vissza ugyancsak 2200 forintért.

Diósjenő az ezt követő években az eddiginél nagyobb jelentőségre tett szert. 1460-ban a jelentékeny vár tövén elterülő Diósjenőnek városi kiváltságai voltak, oppidum és vámhely is volt. A Závóz nyergen keresztül valószínűleg jelentékeny forgalom bonyolódott le a hegység nyugati lejtőin lévő községek felé. Bizonyosága ennek a hegységben Diósjenőhöz közellévő Pogányvár nevű hegy is. A régi út még ma is látható a Závózi völgy ÉK- oldalában. —

Diósjenő ezekután egyik kézből a másikba került. 1460-ban a Dobó és Györgyi családoké volt. 1465-ben a Szepessy család

kapta meg egy részét (irod. 4.). 1470-ben Salgó várával együtt ismét a Lévai Cseh család birtokában találjuk, amikor földesura Lévai Cseh László fia János és ennek apósa Gúthy Országh Mihály nádor voltak. (irod. 4. és 9. és Orsz. levéltár Dl. 17026.)

A mohácsi vésszel megindult török előnyomulás és hódoltság másfél évszázados tartama alatt többször cserélt gazdát, amit könnyen érthetővé tesz az, hogy a Visegrád—Nógrád—Drégely-i határőrvidék vonalában feküdt. Így 1562—63-ban Achmed bég nógrádi mizliwa hűbértoka volt (irod. 4.) akinek 1826 agcset jövedelmezett (irod. 42.) 1583—84-ben Ali nógrádi szandzsákbég hűbértokai közé tartozott (irod. 4.), 1598-ban már Dobó Ferenc volt a község földesura (irod. 4.)

A török uralom alatt a falu sokat szenvedett, amíg Drégely vára el nem esett, mert a küzdelmek tartama alatt hol a törökök, hol a magyarok sarcolták meg.

A török uralom idején jelentős változás következett be a község lakosságának felekezeti megoszlásában.

A diósjenői egyházak történetének legrégebbi szakasza ismeretlen előttünk. Pázmány appendixében az esztergomi főmegye nógrádi plébániái közt van felsorolva Diósjenő s így láthatjuk, hogy a róm. kath. egyház a török előtt önálló volt, de a török uralom alatt leromlott s a törökdúlás után már csak fiókegyház volt, mely Nógrádhoz tartozott.

A leromlás oka az volt, hogy a törökök jó viszonyban voltak a protestáns erdélyi fejedelmekkel s a törököknek kedvezni akaró lakosság legnagyobb részben áttért a protestáns hitre.

A török uralom végével a hercegprimás papokat küldött ki a törökdúlta vidékekre, hogy ott megvizsgálják a katolikus hitállapotokat és összeírják a pusztítást túlélte templomokat.

Dvornikovich püspök jelentése szerint Jenőn jól fedett kath. templom van, de kálvinista prédikátor működik benne.*

Az 1675 V. 1-2-3-án megtartott garamszentbenedeki zsinat jegyzőkönyvéhez mellékelte Pongrácz György féle térképen jól látható kerek temploma (l. irod. 26. és 26-ik ábra).

A váci püspöki levéltárban lévő okmány szerint a török uralom után összesen 66 katolikus maradt a községben, akik

*I. irod. 10.: Nagy Iván; Berkes András váci nagyrépost és kora; . . . „In Comitatu Kis-Nógrád: Pagus Jenő habet Templum Catholicum bene tectum, praedicantem Calvinistam.

pert indítottak a protestánsok ellen a templom és a parókia visszaadása iránt. A per folyamán azonban kiegyeztek oly értelemben, hogy a reformátusoknak marad a község közepe táján lévő régi templom, viszont segítséget nyújtanak a katolikusoknak egy új templom építéséhez.

Ezen megegyezés után fölépült az Öreg Szőlőhegy ÉK-i végén egy templom a katolikusok részére, de ez az egyházközség szegénysége miatt az 1730-as években tönkre ment és rommá lett.

Diósjenő népessége elég kicsire zsugorodhatott össze a török uralom idején. Az 1579-es összeírásban 34 portával van felvéve a nógrádi szandzsák defterkönyvében (irod. 4.) de 1715-ben is csak 21 magyar (18 jobbággy és 3 zsellér), (irod. 4.), 1720-ban 30 magyar adóköteles háztartást írtak össze benne (irod. 9.)

A község 1740-ben Jánoky Zsigmond földbirtokosé volt (irod. 10.), 1770-ben pedig herceg Esterházy Miklós tulajdonába került (irod. 4.)

A katolikusok létszáma hg. Esterházy idejében növekedni kezdett. Az 1730-as években rombadőlt katolikus templomot a reformátusok élénk tiltakozása mellett már 1745-ben restaurálni kezdték (irod. 20), de ez nem vezetvén célra 1796-ban teljesen újra építették (irod. 21).*

A templomot 1797-ben, augusztus első vasárnapján szentelte fel Zerdahelyi Gábor püspök (irod. 20 és 21).

Ugyanezen év augusztus 21-én avatta fel a református egyház is új templomát, melyet az ugyanezen helyen állott és kevésbé előbb lebontott ósrégi kerek templom helyére építettek az egyházközségi tagok áldozatkészségéből (l. 27-ik ábra).

Mindkét templom ma is áll. A kath. templom (l. 28-ik ábra) nevezetessége az oltárkép, melyet Falconi olasz művész, Mária Terézia udvari festője készített. Ez a kép a szentek összességét ábrázolja s a magyar szentek magyar ruhában láthatók rajta. A templom építési idejét (1796—97) az oltár mellett a falba erősitett vörös márvány táblán lévő latinnyelvű felirat is bizonyítja.

* Az átépítésre szükséges összeghez a vallásos alapítvány 2000, más alkalommal 768 forinttal, az Esterházyak 3542 fr.-al, a hivek pedig 841 fr.-al járultak hozzá. A munkát a hivek végezték el ingyen.

A diósjenői iskolák keletkezését és legrégibb történetét is homály fedi. A reformátusok a patak mellett álló régi vízrongálta iskola helyett 1830-ban újabb iskolát emeltek, melyet 1860-ban egészen újonnan építettek és kibővítettek.

Ez az épület szolgálta a ref. népiskola célját egészen 1927-ig. Ekkor a gyülekezet új iskola építéséhez fogott, mely 1928-ban 29.000 P költséggel a mai igényeknek teljesen megfelelő kivitelben fel is épült.

A ref. lelkészlak 1850-ben épült, a ref. templom tornya pedig 1858-ban, de a három harangot csak 1879-ben tudták megönteni a hivek önkéntes adakozásából. A templomot állandóan javítják s ma is teljesen jó karban van.

A kath. elemi iskola már 1832-ben fennállt és a tanító a tanulóktól fejenként egy forintot kapott (irod. 21.). Ez az iskola is egy igen régi és e célra alkalmatlan épületben volt elhelyezve s így a katolikusok 1911-ben új iskolát építettek.

A kath. templomhoz vezető feljáró mellett áll egy régi épület, mely hg. Esterházy Miklós idejében épült. Ide hozták a jobbágyság a termést s itt vették ki a dézsmát. Ma faszénraktár.

A jobbágyság felszabadulása után az 1867. évi tagosítás alkalmával a jobbágyság megkapták azt a földet, amit ők műveltek. Ezek utódait ma is jobbágyságnak hívják. Ezek a legmódosabb gazdák Diósjenőn s földjeiket ma is jobbágytelkeknek hívják. Az így kapott földeket a jobbágyság ma is mint úrbéres területet közösen kezelik. Akik birtokot nem kezeltek és szolgálataik fejében csak házat kaptak, azok utódait ma is zselléreknek hívják.

Megemlíteni való esemény a község történetében a Vác—Balassagyarmat-i és a Diósjenő—Romhány-i vasútvonal megépítése 1908-ban, ami által a község összeköttetést kapott Vácon keresztül a fővárossal, a járási- és megyei székhellyel (Rétság és Balassagyarmat) és belekapcsolódhatott az országos forgalomba. Ez amint azt majd alább látni fogjuk, nagy jelentőségű volt a község fejlődésére.

Település, építkezés, lakosság.

Diósjenő régi települési körülményeiről alig találunk adatokat. A általam használt legrégibb diósjenői térkép az 1782-es I. katonai országos felvétel idevonatkozó lapja volt. Ezen a község két házsoros, egy főutcás település képét mutatja, melynek főutcája közepén folyik végig a Jenői patak (l. 29. ábra). Néhány házat látunk még szétszórta a község K-i részén a mai vasuti állomás helyén és attól kissé északra, valamint 10 házat a község ÉNy-i végén. A térkép szerint az összes házak száma 108 és a két templom. A régi német telepesek házai e számon felül a Boroshegy oldalában voltak.* Romjaik még 1864-ben is megvoltak, (irod. 11.) de ma már nyomuk sincsen. A házak azért mentek tönkre, mert lakói, a német favágók, — akiket Szokol yahutára telepítettek át — elhagyták (l. irod. 11.)

Az 1861-ben készült, a diósjenői községházán található térképen már 217 épület van feltüntetve. (Ebből 210 a lakóház, 7 pedig más rendeltetésű: templom és gazdasági épület).

A község 1782—1861-ig tehát 107 épülettel gyarapodott, főként a K-i és Ny-i végén. Az északi házsor megnyúlt olyan hosszúra, mint a déli. Újtelepnél 32 új épület készült s a község K-i részén is számos új ház épült. 1782-ben a község belterületén a patakon csak egy hid van jelölve, az 1861-es térképen ugyanitt 5 hidat találunk.

A község ma is ezt a települési formát mutatja. A település átlagos magassága 260 m. de a falu két végén lévő házak t. sz. f. magassága közt nagy különbség (50 m.) van, mint hogy a K-i vége 230, a Ny-i vége 280 m. magasan van. Az erdészház 300, az új Sváb kastély 320 m. magasan van ugyan, de ezek különálló épületek s nincsenek bent a faluban.

A főutca a községen keresztül folyó patak irányát követi. A mellékutcák, valamint a legújabb települések is függetlenek tőle. A község legújabb része az ÉNy-on lévő Újtelep és a Nógrádi úton lévő házsor. Ezt az utóbbi területet a tagosításkor temetőnek jelölték ki arra az esetre, ha a régi temetők, — melyek ma a kath. templom környékén vannak — betelnének. Erre azonban nem került sor s így a területet földparcellázták s rész-

* Ez időben a községhez tartozott Berény pusztája is.

ben már be is építették. — A házak száma 1936-ban 537. A község fejlődését jól mutatja a házak számának emelkedése, amint azt a mellékelt táblázat mutatja.

É v	1782.	1861.	1869.	1881.	1890.	1900.	1910.	1920.	1936.
A házak száma	108	210	249	343	389	420	416	454	537

A régi házak jellegzetességei a mestergerenda és az X alakú fakkal leszorított zsuppfedél, mely egy kis megszakítással sokszor a ház tetőzetének elejét és végét is betakarja, valamint a kis ablakok és földes szobák.

Ezek a régi házak leginkább vályogból épültek, a vert falat ritkábban alkalmazták. Az udvarokat rakottya kerítés zárja el úgy az utcától, mint egymástól. A rakottya kerítés igen olcsó s emelett eléggé erős kerítés forma. Három vízszintesen álló faragatlan akác rúd közé fonják be a léceket, melyek itt tulajdonképpen 2—3 felé hasított egyenes gallyak. Több helyen találunk kőfalat az utca felé, némelyik vasráccsal kombinálva, a szomszédos telek felé azonban itt is rakottya kerítés néz. Legfeljebb a ház és az utca közötti részen van téglá, gyakrabban kőfal (andezittufa). Sok helyen van deszka kerítés is.

A típusos diósjenői ház beosztása és berendezése a következő:

Az utcára néző első szobában a magasra vetett ágy, vagy ágyak állanak, sok csipkés vánkossal. A pad és asztal, a hozzájuk tartozó sublód és esetleg néhány szék sokszor a gazda saját faragása.

A régiebb házaknál a kívülről (rendszerint a konyhából) fűthető búbos kemence egészen az első szobában van. Ez igen egészségtelen fűtőmód, mivel a kisablaku lakásban amúgy is kevés a friss levegő s az ilyen kívülről fűthető kemencék nem okoznak légcirkulációt hanem csak száraz meleggel töltik meg a lakást.

Az említetteken kívül az első szobában tükör, tányérok és a reformátusoknál háziáldások, a katolikusoknál szentképek vannak.

Mindkét helyen találunk családi fényképeket, melyek rendszerint cifra vásári keretekben a sublód tetején találhatók a kis szobrocskák között.

A lakás közepén van a konyha. Egyes igen régi házakban még nyitott tűzhelyet is találunk. Leggyakoribb a rakott tűzhely. Vasbádóg takaréktűzhelyt csak kevés helyen látunk. A konyha falai magyaros mintájú cifra cseréptányérokkal vannak teleagatva, sőt a deszka tányértartóra is jut belőlük.

A család rendszerint a hátsó szobában lakik. Ennek csak az udvar felé van ablaka. Itt találjuk a használati tárgyakat és butorokat, melyek rendszerint ugyanazok, mint az első szobában, csak az állandó használat nyomaival.

A szobák alja földes, melyet agyag és marhatrágya keveréssel kennek simára s időnkint ugyan ezen anyagok híg oldatának rákenésével kifényesítik.

Az udvar felé oszlopon nyugvó, esetleg fedettlen tornác választja el az udvart a háztól. A ház folytatásában vannak a gazdasági épületek, melyek közül a pajta gyakran különálló épület a kert végében. Itt tartja a gazda a kocsiját és gazdasági gépeit. A mindennapi szerszámoknak a házzal egybeépített istállóban vagy félszerben van a helyük.* A régi házak rendszerint zsuppal, ritkább esetben náddal vannak fedve. Gyakori jelenség a feketére, vagy sötét zöldre festett kifelé nyíló ablakfedők, melyek fából, de sok esetben vastag vaspléhből készültek. Ma már ezeket nem csinálják.

A népies jellegű házak különben is kiveszőben vannak. Az újabban épített házakon a modernebb irányzat észlelhető. A legutóbbi években épített házak széles, többablakos utcai fronttal, padlózott szobákkal, cserép vagy palatetővel készülnek. Anyaguk alul andezittufa, felül vályog, vagy téglá.

A házak az egyemeletes Máv. állomási épület és a négyemeletes magánház kivételével mind földszintesek. Rendes alapincézés csak a legújabb házaknál van. A község benépesedésének menetét a legutóbbi 110 év alatt, az alábbi táblázat tünteti fel.

Év	1826	1837	1857	1869	1881	1890	1900	1910	1920	1930	1937
Lakos	1182	1375	1314	1538	1755	1827	1949	2171	2199	2327	2386

* Érdekes ilyen szerszám a szalmahordó kelepce, mely eszköz az Alpok közt használatos és nálunk csak Dunántúl DNY-i részén volt ismeretes. Diósjenőn Dr. Gönyei Sándor észlelte. (I. irod. 46. 1936 o.)

A község lakossága magyar származású és amint az alábbi táblázatról is leolvasható a nemzetiségek százalékszáma 1881 óta 2·5 %-ról 0·3 %-ra csökkent, miáltal a község magyar jellege méginkább kihangsúlyozódott.

Év	Össz. lakosság	A nemzetiségek	
		száma	százalékban
1881	1648	41	2·5
1900	1943	7	0·3
1910	2140	31	1·4
1920	2199	29	1·3
1937	2386	8	0·3

A családnevek legtöbbje magyar eredetű pl. Nagy, Juhász, Tuskó, Dallos, Havas, Ménkö, Kiss, Kováts, Kuti, Ujvári stb. Idegen nevük a német, orosz, izr. és tót származásuaknak van. Ezek azonban ma már legnagyobb részt magyarok.

A felekezeti viszonyok is nagy változáson mentek át az idők folyamán. A reformáció térhódításáig katolikus község lakói a reformációt követő évtizedekben, nagy részben áttértek a protestáns hitre. Az áttérés legnagyobb mértékét a török hódoltság idején érte el. A katolikus egyház, mely a török idők előtt önálló plébániával rendelkezett, a török hódoltság alatt elvesztette önállóságát és a nógrádi plébánia filiája lett.

A megmaradt 66 katolikus az egyházi hatóságok támogatásával igyekezett visszaszerezni a hitközség elvesztett plébániáját és taglétszámát. A munka sikerrel is járt, mert a katolikusok létszáma erősen megnövekedett. 1869-ben a többséget képező 1049 református mellett már 414 katolikust találunk. Ez a szám 1930-ig 1000-re növekedett, ami 141 %-os szaporulatnak felel meg, a reformátusoké pedig 1221-re, ami mindössze 14 %-os gyarapodást jelent. Ezek és a többi felekezet híveinek számszerinti megoszlását a túloldali táblázat tünteti fel.

A diósjenői református egyház keletkezéséről nincsenek biztos adataink. A ref. lelkészi hivatalban lévő régi feljegyzések szerint nem sokkal a reformáció elterjedése után keletkezett s azóta mindig önálló volt. A hívek létszáma 1936-ban 1221. Az

evangélikus hívek a református templomba járnak és a a bányai anyaegyházhoz tartoznak. A hívek létszáma 1936-ban 61.

É v	Össz. lakosság	Róm. kath.	Ref.	Ág. hev.	Gör. kel.	Gör. kath.	Unit.	Izr.
1826	1182	255	914	14	—	—	—	9
1837	1375	390	953	21	—	—	—	11
1869	1538	414	1049	27	—	—	—	48
1881	1755	532	1154	24	—	—	—	45
1890	1827	656	1085	40	—	—	—	46
1900	1949	653	1201	36	—	—	—	59
1910	2171	824	1265	30	1	1	—	50
1920	2199	890	1216	42	—	2	—	49
1930	2327	1000	1221	61	—	1	1	43
1936	2327	1000	1221	61	—	1	1	43

Az izraelita hitközség 31 más községgel együtt a nagyorosi járási orthodox izraelita hitközséghez tartozik. Rendszeres anyakönyvezés 1850 óta van. A hitközség taglétszáma 1837-től 1900-ig 11-ről 59-re növekedett, de azóta 1930-ig 43-ra csökkent. A hívek létszáma 1936-ban 43.

A lakosság nembeli megoszlásánál a nők javára billen a mérleg. A nők száma általában valamivel nagyobb, mint a férfiaké, amint azt az alábbi táblázatból is kiolvashatjuk.

É v	1869	1900	1910	1920	1930	1937
Össz. lakosság	1538	1949	2171	2199	2327	2386
Férfiak	759	952	1082	1094	1156	1160
Nők	779	997	1089	1105	1171	1226

Foglalkozás, termelés.

A lakosság főfoglalkozása a mezőgazdálkodás. Iparral és kereskedelemmel 58-an foglalkoznak. Az ezekhez tartozó családtagok száma 160, az ipar és kereskedelem keretébe tehát 218-an tartoznak (9%). Az egész lakosság foglalkozás szerint való megoszlását majd alább egy táblázaton foglalom össze.

A lakosság abszolút többsége (87 %) mezőgazdálkodással foglalkozik. Nagybirtokos csupán egy van a községben özv. Sváb Sándorné, akinek az uradalmához a község 10016 kat. holdnyi területéből 6745 kat. hold tartozik. Az uradalom területi és gazdálkodási megoszlásával majd alább, összefoglalóan fogok foglalkozni.

A kisbirtokosok mezőgazdálkodásának súlypontja a gabona és takarmány termelésen van. A község talaja leginkább löszös és alluviális ártéri talaj, sok helyen van kavicsos, vagy jól termő mediterrán agyagos talaj. — A hegység tövében és a Szőlőhegy tetején lévő kavicsos talaj természetesen nem olyan jól termő terület, mint a többi. A feltalajban lévő rengeteg kavicsot a gazdák telkeik végén mesgyejelzésül összegyűjtik, nehogy földjük megművelését megnehezítse. A talaj vízellátása a sok forrás következtében általában jó, vannak ezzel szemben nagyon rossz vízellátású területek is.

Az esővíz a lankás hegyoldalakon és dombblejtőkön a talajba szívódik s biztosítja a szükséges nedvességet. A meredek lejtőkön azonban gyorsan lerohan s a talaj száraz marad. Ez ellen a gazdák helyenként, pl. a Kápolna hegyen és a Szőlőhegy északi részén terraszos gazdálkodást folytatva könnyen védekeznek.

A kisgazdák által leginkább termelt növények : a búza, rozs, zab, lóhere, lucerna, kukorica, burgonya, szőlő és gyümölcsök, szóval olyanok, melyek leginkább szükségesek háztartásuk és állataik ellátására.

Nagy jelentőségű Diósjenőn a gyümölcstermelés. A község alma, dió, szilva és gesztenye termelése messze kiemelkedik a környező falvak ezirányú termelésével szemben.*

* A gesztenye (*Castanea Sativa*) Diósjenőn vadon, erdőszerűen nő, de nem őshonos, hanem kb. 250 év előtti telepítés. A hegység déli részén, Nagymaros vidékén még római telepítés, míg dr. Kogutovicz Károly professzor szerint a Középhegység dunántúli részének némelyik helyén endemikusnak tekinthető [l. irod. 32.]. Diósjenőn igen szép gesztenyés van a Szőlőhegy nyugati tövében.

Legtöbbet szilvából termelnek, évenként átlag 5—6 vagonnal, mely egyenlő arányban oszlik meg a veres és a magvaváló szilva között. Jelenleg az almatermelés tolódik az érdeklődés középpontjába. A régi megyei utak nagyrészen almafákkal vannak szegélyezve s az új útmenti fásításnál is leginkább almafa-csemetéket ültetnek.

Az ültetésre kerülő gyümölcsfa csemetéket a községi faiskolában nevelik.* A faiskolában évente 15—20000 drb. fa nevelkedik fel és pedig alma, körte, szilva, őszi és kajszinbarack, cseresznye és dió. Sok kerül belőlük eladásra a szomszéd községekben is.

A szilva-, alma- gesztenye- stb. termés fölöslegét Budapestre szállítják. A községnek ebből van legnagyobb kivitele. (Gabonából kevés a kivitel, jóval nagyobb szarvasmarhából és fából).

A szép eredményeket mutató gyümölcstermeléssel szemben a szőlőtermelés, — noha a községnek három szőlőhegye is van — gyenge és a termesztett borok is igen silány minőségűek. Leginkább a direkttermőket ültetik.

A szőlő megdarálása és kipréselése, a must erjesztése és a kiforrott bor elraktározása az Öreg Szőlőhegy oldalában lévő félig épített, félig a löszbe vájt borpincékben történik. A pincék előrsze szolgál préház és szerszámkamra gyanánt. Az Öreg Szőlőhegy oldalában két sorban állanak a borpincék, melyek között akadnak 150 évnél idősebbek is (l. 32-ik felv.).

A község mezőgazdasági termékeinek feldolgozása nagy részben a községben történik a helybeli iparosok útján.

Nagyipari vállalat nincsen a községben, csak kisiparosok és háziipar.

A háziipar dolgozza fel a kendertermést is. 1861-ben a Jenői rét és a Tucatrét felső része szolgált kenderföld céljára, ma a gazdák kis földjeiken elszórtan útszegélyként, de összefüggő területeken is elég nagy mennyiségben termelik. Áztatása a Jenői patakban, feldolgozása a gazdák házáinál történik. — A faszén égetése az erdőben történik bükkfahasábokból. A termelt faszén a régi dézsmaépületben kerül fölraktározásra.

A gabona megőrlése azelőtt a két régi vizimalomban történt, melyeket a Jenői patak vize hajtott. Az egyik malom közvetle-

* Végh K. ig. tanító vezetése alatt.

nül a Jenői tó DK-i végén volt, (l. 11. ábra) a másik Diósjenő és Tolmács között.

Az előbbi malomban egy molnár 50 évig dolgozott. A malom a világháború idején tönkrement. Romjai még ma is állnak. A másik malom még ma is működésképes. Mikor az őszi esők beállnak ez a malom megindul, és egész nyárig őrli a környékbeli szegények gabonáját. Nyáron leáll, mert nem lévén víz a pataokban, hiányzik a hajtóerő.

Az előbbi malom már 1715-ben megvolt és 25 forintnyi jövedelmet hozott, 1720-ban már mind a két malom működött 55 forintnyi jövedelemmel. (irod. 9)

A vizimalom jelentősége és forgalma erősen megcsökkent 1920 óta, mikor felépült a gőzmalom 7 járáttal. Évi forgalma 6—800 q s így a gabonatermés legnagyobb részét ez őrli meg.

A község gazdálkodásához tartozik a fakitermelés is, amit a 600 holdas erdőben igen okszerűen végeznek. A fából kivitelre is kerül elég nagy mennyiség.

Az állattenyésztés igen jelentős. Alig van olyan gazda, aki legalább 1—2 disznót ne nevelne. A szarvasmarha és birka tenyésztés is szép eredményeket mutat. A mezei munkára (szántás, szénahordás) leginkább ökröt használnak. Azt a kevés lovat amit tartanak, leginkább az erdei fuvarozásnál alkalmazzák.

A szarvasmarha tenyésztés csak az újabb időkben fejlődött nagyobb mértékűvé, az 1850-es években a sertésenyésztés állt az állattenyésztés középpontjában.

A községi gazdák a tehéntejet a községi tejszövetkezetben értékesítik. A tejből napi 300 l. megy Vácra és Budapestre. A tejszövetkezet mostanáig nagyon altruista jellegű volt, amiért pl. az 1935. évben az üzleti évet 430 P deficittel zárta le. 1936-ban a „Hangya” szövetkezet vette kezelésbe. A „Hangya” szövetkezet diósjenői fiókja 1907-ben létesült s azóta fennáll. Igyekszik letörni az árakat s mindenkit olcsó árak mellett ellátni terményárúkkal és iparcikkkel. Havi forgalma 5000 P

A méhészet is szép eredményeket mutat fel. Diósjenőn a méhészek száma 22, akik 300 méhcsaládot gondoznak. Az évi méztermelés 30—40 q, de némelyik évben több. A termésből 10 q a községben marad a többi Budapestre szállítják.

A gyümölcsstermelés főleg a gyümölcsértékesítő és szeszfőző szövetkezet gyümölcspálinkát állít elő. A szeszfőző

felszerelése 6 üst, összesen 8 Hl. ürtartalommal. Az évi termés nagyon ingadozó és a gyümölcsstermeléstől függ. Rendes viszonyok közt az évi termés 40—50 Hl, 1936-ban a rendkívül bő gyümölcsstermés következtében 300 Hl-t termelt.

Az egész lakosság foglalkozás szerint való megoszlását az alábbi táblázat tünteti fel.

Foglalkozási ág	Felnőttek	Gyermekek száma	Családtagokkal	%
Iparos	46	136	182	7·7
Kereskedő	12	24	36	1·3
Tisztviselő	15	30	45	1·8
Csendőrség	6	12	18	0·8
Nyugdíjas	10	20	30	1·2
Földmives	1519	556	2075	87·1
Napszámos				
Béres és egyéb				
Összesen	1608	778	2386	100

Az iparosok szakma szerint való megoszlását az alábbiakban tüntethetem fel.

Kőműves	Kovács	Asztalos	Rézműves	Hentes	Mészáros	Szabó	Pék	Ács	Cipész	Bognár	Kútásó	Bádógos	Molnár	Szikkvizgyáros	Szeszfőző	Borbély	Összesen
4	6	3	1	2	1	3	1	4	5	4	1	1	2	4	2	2	46

A 46 iparosnak összesen 136 családtagja van, ami összesen 182 s így az összes lakosságnak 7·7%-a.

Egészen külön gazdálkodási területnek tekinthető a község területének nagyobbik részét, 6745 kat. hold és 123 □ ölet elfoglaló diósjenői uradalom.

Az uradalom a Lévai Csehek tulajdonából Dobó Ferenc és Jánoky Zsigmond kezein keresztül 1770-ben a herceg Esterházyak tulajdonába került. Később br. Bihain Piretté lett, aki ketté osztotta a birtokot és eladta. Az erdőt br. Falkenhausen Ernő, a szántóföldeket és a tavat 1893-ban Almássy Ede vette meg, kitől br. Groote Kelemen birtokába került.

1906-ban néhai gavosdiai Sváb Sándor megvette mindkét területet s így a birtokot újból egyesítette. A régi kastély helyett (a mai erdőhivatal épülete), melyet még br. Pirett építtetett, 1910—11-ben a Báránybérc tövében egy 30 holdas ősparkban szép román stílusú, modern felszerelésű (víz, villany) kastélyt építtetett. Sváb Sándor 1912-ben meghalt s így a birtokot özvegye Herzog Irén bárónő örökölte, aki az uradalom jelenlegi tulajdonosa.

A birtok legnagyobb részét erdő foglalja el. Az egész birtok gazdálkodási ágak szerint való megoszlását az alábbi táblázat mutatja.

Erdő	5665 kat, hold és	563 □-öl	84·0 %
Szántóföld	740 " " "	549 "	11·0 "
Kert	4 " " "	1433 "	0·1 "
Rét	160 " " "	345 "	2·4 "
Legelő	98 " " "	849 "	1·4 "
Tó	49 " " "	680 "	0·8 "
Egyéb	26 " " "	504 "	0·3 "
Összesen	6745 " " "	123 "	100 %

Az uradalom termelése mintaszerű. Legtöbbet termelnek búza, rozs, árpa, zab-ból, takarmánynövényekből (lóhere, búk-köny, lucerna, baltacim), kereskedelmi növényekből (bab, repce, mák, borsó, cirok) és kapásokból (kukorica burgonya, szőlő, stb.) Gyümölcsökből ugyanazokat találjuk, mint a községbeli gazdák-nál (szilva, körte, alma, dió, gesztenye, cseresznye, málna, kevés barack és egészen kis mennyiségben füge.

A gazdaság területén három majorság van: főmajor (l. 33. ábra.), felsőmajor és Sándormajor. Az előbbieket körül az állattenyésztés, az utóbbi körül a növénytermelés területeit találjuk. A föld megmunkálásában és a termelésben nagy szerep jut a mezőgazdasági gépeknek. A szántásnál 30 HP-s traktorokat használnak, a vetésnél vetőgépeket, az aratásnál aratógépeket s utána benzinmotorhajtású cséplőgépeket alkalmaznak.

Az ökröket és lovakat csak fuvarozásra használják. Az előbbieket a sík vidéken és a dombok közt alkalmazzák, az utóbbiakat az erdei fahordás céljára használják.

Az uradalom eléggé jelentős állatállományáról az 1936-os adatok alapján az alábbi táblázatban feltüntetett képet nyújthatom.

L ó	J u h	Fejős tehén	Egyéb szarvasmarha
60	1100	64	100

Amint látjuk, a legnagyobb súly a juh és tejelő tehének tenyésztésén van,* sertés tenyésztés 1935 óta nincsen.

A tehének legeltetésére a dús növényzetű patakperti rétek, a kisebb igényű juhok legeltetésére a gyéresebb növényzetű kavicsos domboldalak és erdőszélek szolgálnak.

Az uradalomhoz tartozó erdő 5665 kat. hold és 563 □-öl kiterjedésű.

A terület 70%-át bükk, 10%-át gyertyán és tölgy, 15%-át fenyő és egyéb fafélék foglalják el.

A Csertányt, a Kőszirt egy részét és a Csehvár alsó részét tölgyerdő borítja, A Báránybércen, a Csehvár Ny-i oldalán és a Závózi völgyben fenyőt és bükköt találunk vegyesen. A Kúngödörben, Hosszúbércen, Sajtkúton, Málnahegyen, Csóványoson, Királykúti bércen, Kámoren s általában az 500 m. fölé nyúló csúcsokon mindenütt bükkerdőt találunk.

Az okszerűen folytatott erdőkitermelés évi hozama 12.000 m³. Ebből a kereslethez mért arányban vasuti talpfa, tűzifa, faszén és a rönkökből furnír készül.

* Az uradalmi tehenészet napi 500 l. tejet termel, amit Budapestre szállítanak.

A gallyszedésre a községbeliek a vadásziidény kivételével személyenként napi 20 fillér lefizetése mellett engedélyt kaphatnak. A község szegénysorsú lakói élnek is ezen jogukkal és így a tüzelő kérdése senkinek sem okoz nagy gondot.

A vadászati idény alatt az uradalom területén évenként nagy vadászatokot szoktak tartani. A vadászatok kiinduló pontja rendszerint az új kastély vagy a Csóványos tövében álló vadászkastély, melyet szintén Sváb Sándor építtetett.

A vadászat sikerét biztosítja a szép számú vadállomány,* eredményét pedig bizonyítja a kastély lépcsőházában kiállított 90 db. szarvasagancs és a román stílusú hall falán elhelyezett vadásztrófeák.

A Börzsönyi hegység tömör andezitje és könnyű andezittuffa ősidők óta kedvelt épületkő volt** A hegység területén lévő számos kőfejtő közül az egyik a Magas hegy északi oldalában található. A kőzet anyaga piroxénandezit. Az itt fejtett igen erős, sötétszínű kőzet igen jó házalapozó és út burkoló kőzet. Ezzel van kikövezve a Vác—Rétsági országút is. A másik bánya a Sváb kastély fölött lévő Verebes bánya, a Hosszúbérc K-i oldalánban. — Ennek anyaga andezittuffa és csupán házépítésre használják. Diósjenőn és a környező falvakban a legtöbb új ház falához innen viszik a követ. Ebből épült föl a Sváb kastély.

Az uradalom területén található egyéb ásványi anyagok közül fel kell említenem a Csehvári árokban található granát, amphibol és turmalin szemcséket, melyek az andezitek málladékaiból maradtak fenn. A magashegyi kőfejtőben calcedon darabkák is vannak. A kavicsos területeken sok kövesedett fatörredék található, közöttük 10 kg-os darabok is.

Az uradalom gazdálkodási területei közé tartozik a Jenőitó is. A tó (területe 49 kat hold és 680 □-öl) rendszeres ellenőrzés alatt áll. Az esőzések és hóolvadás idején a normális nivón felül emelkedő víz a normális szintre beállított zsilipen keresztül automatikusan eltávozik. A tó már igen régen a haltenyésztés célját szolgálja. 1826-ban leginkább compót és pontyot neveltek benne (iroda. 6) ma kizárólag ponty tenyésztet folyik.

*370 szarvas, 260 őz, nagyon sok nyúl, vaddisznó, róka és apró vad.

**A Börzsönyi hgs. andezitje helyenként igen értékes anyagokat tartalmaz. Így azelőtt Szokolya határában gazdag arany és ezüst bányák voltak, melyekben tellúr is elő fordult.

A halivadékban nagy kárt okoz a szárcsa, mely ugyan főként a hinár leveleit eszegeti, de kedvenc csemegéje a halikra is és ezért irtják. A fejlődő halak táplálására napi 2 q kukoricát fordít az uradalom vezetősége.

A tó vizét évenként egyszer leeresztik s a halakat kifogják. Az évi haltermelés átlaga 100 q.

A tó DK-i partját meredekre lefaragták, a földet a tóba hordták s így a tófenék lejtését egyenletessé tették. Ezt elősegítette az állandó nyugati szél okozta hullámverés is. Itt van a tulajdonos magánstrandfürdője is és a fából ácsolt kis móló mellett a csónakkikötő. (l. 34—35. ábra)

Az uradalom béreseinek száma 34, családtagjaik száma 157, összesen 191, azaz a község lakosságának 8 %-a.

Kulturális állapotok.

A hitélet és a művelődés ápolói elsősorban az egyházak és az iskolák. Keletkezésük és történetük adatait már felemlítettem a község történetének tárgyalásánál. A ma működő két elemi iskola (r. kath. és ref.) igyekszik rendeltetését hiven betölteni. A róm. kath. elemi iskola 1911 óta két tanítós. Az 1911-ben felépült új iskolában két jól felszerelt tanterem van. A tanulók száma az 1936/37 tanévben 137.

A református elemi iskola az 1928-ban felépült modern iskolaépületben van elhelyezve. Két egészséges világos tanterme van, egész jó felszereléssel. (l. 36. ábra) A tanulók száma az 1936/37 tanévben 128.

Az iskolás gyerekek közül a gazdaggyerekek értelmesek, fogékonyak s általában jó tanulók. A cseléd és szellérgyerekek a rossz életkörülmények miatt általában gyenge tanulók, sőt sok közöttük a nehéz felfogású és szellemileg rokkant gyermek is. Jó példa ez arra, hogy a nehéz életkörülmények milyen nagy mértékben alászállítják a község s közvetve az egész nemzet szellemi színvonalát.

Az iskolán kívüli népoktatás iránt élénk az érdeklődés. A községbeli vezető férfiak által tartott ismeretterjesztő előadásoknak a háztartás és gazdaság tárgyköréből tartott tanfolyamoknak mindig nagyszámu hallgatója van. Így az 1934 őszén itt megtartott gazdasági szaktanfolyamon 46-an vettek részt és kitűnő eredménnyel végeztek.

Az iskolán kívüli népművelést a róm. kath. elemi isk. ig. tanító vezeti. Az ismeretterjesztő előadásokon diapozitívek és mozgó filmek is kerülnek bemutatásra, ezideig villamos áram híján akkumulátorok szolgáltatták az áramot, vagy acetylen lámpák segítségével.

Az egyházak és iskolák tanító munkája és az iskolán kívüli népművelés eredménye az analfabetizmus csökkenése. Míg 1881-ben 1755 lakos közül csak 744 tudott írni és olvasni, addig ma a 6 éven felüli 2114 lakosból mindössze 24 nem tud írni és olvasni (1.1 %), ami országos viszonylatban is jónak mondható.*

1923-ban alakult és jelenleg is működik az iparoskör, melynek jótékony célú színelőadásait a község intelligenciája is melegen pártolja. Szintén 1923 óta van rendszeres leventeoktatás. A református dalkör 1900 óta áll fenn. 1900—1914-ig megszakisítás nélkül, 1914—1923-ig szünetelt, 1923 óta átlag 30 fővel működik. Az önkéntes tűzoltó egyesület 1924-ben a polgári lövészegylet 1931-ben alakult.** Néhány éve az Országos Központi Hitelszövetkezetnek is fiókja van Diósjenőn.

Az egészségügyi viszonyok 1927 előtt igen rosszak voltak, ettől az évtől kezdve azonban erősen megjavultak s ma a környék eléggé elhanyagolt egészségügyi viszonyaival szemben, elég jónak mondhatók. Ennek az az oka, hogy csak 1927 óta van a községben lakó körorvos, akinek Diósjenőn kívül még Nógrád és Berkenye tartoznak a körzetéhez. A község orvosa*** néhány év alatt megszervezte a közegészség védelmét. Évenként 8—10 vetített képes előadást tart egészségügyi kérdésekről a községben, amit a tisztaságszerető magyar nép szívesen hallgat meg, ellenében a környék tót lakosságával, mely kevésbé tisztaságszerető.

A körorvos széleskörű munkálkodása, az 1935 óta fennálló gyógyszertár és csecsemővédő intézmény lelkes működése ellenére is a gyermek halandósága még mindig eléri a születések 15 %-át. Ennek fő oka a nagy gyümölcsstermeléssel járó fokozott

*A művelődést nagyban elősegíti a levente könyvtár, melyben sok hasznos szépirodalmi és mezőgazdasági szakkönyvet megtalálunk, így pl. a földművelésügyi minisztérium által kiadott könyveket is.

**Kámory Lajos főjegyző vezetése alatt.

***Dr. Liptay Sándor.

gyümölcsélvezet okozta bélhurut. A tuberkulózis aránylag kis mértékben járul hozzá ehhez a 15 %-hoz és az összes halandóságnak, ide értve a felnőtteket is, az 5 %-át sem teszi ki. (A nógrádi tót lakosság összhalandóságának 10 %-át teszi ki a t. b. c.)

Az egészség védelmére készült 1927-ben a főutca cement külcsatornázása, mely az egyes házak udvaráról kifolyó szennyvizet a patakba vezeti. A csatornák tisztántartásáról a bő csapadék gondoskodik.

Az ivóvíz jó. A kisebb mélységre fúrt gémeskutak leginkább a felső talajvizből nyerik vízkészletüket, de a kavicsos rétegeken keresztül szívódó víz annyira megtisztul, hogy nagy szilárdalkatrész tartalmától (átlagban 1 l. vízben 770 mg.) eltekintve ivásra teljesen alkalmas. Csiramentesnek ugyan nem mondható, de jó eredménynek tekinthető, hogy a megvizsgált 5 kút közül csak egyben volt *Bacterium Coli*.

A víz, ha ivásra alkalmas is, mosás céljára, keménységénél fogva nem felel meg. Sokan a patakból hozott vízzel, legtöbbször a patak medrébe ástott kis gödrökben mosnak és a patak partján szokolnak.

A környék forrásainak vize mind iható. Különösen kiválik ezek közül a Zsibak vize, melyet most palackozni akarnak. Még a Vörös Haraszt és Szomolyapuszta közt lévő bűdöstavi források vize is iható, melyet a nép szaga után bűdös víznek nevez.

A lakosság jelleme, népszokások, népviselet.

A községbelieket jellemzi a gyanakvó és zárkózott természet, egyébként rendszeretők, tisztaságkedvelők, értelmes, valóságos és feltétlenül hazafias, szorgalmas munkások. Hogy jó munkások, azt az is bizonyítja, hogy messze földre elmennek aratni, talpát faragni s mindenütt szívesen alkalmazzák őket.

Meg kell említenem néhányat a nép gondolkodására mindenkor jellemző népszokások közül is.

Ilyenek elsősorban a fonóka és fosztóka. — Hol az egyik, hol a másik háznál gyűlnek össze fonní, vagy tollat fosztani. Egyesült erővel elvégzik a munkát, közben énekelnek és mesélnek.

Luca napján, december 13-án a legények csoportosan végigjárják a falut, bemennek a házakba, a konyhában leheverednek a földre, hogy a tyúkok is ilyen heverősek legyenek és jól tojjanak.

Érdekes lakodalmi szokás, hogy a nagy menyasszonyi kalácsot pálcikákon sült kisebb kalácsokkal díszítik, aztán színes pántlikákkal és pattogatott kukorica füzérekkel aggatják tele.

Karácsony előestjén a kanász és tehenész egy-egy vesszőnyalábbal felkeresi az ismerős házakat. A gazda kivesz egy-egy vesszőt a csomókból és megveregeti vele a kanászt és tehenészt, hogy az állatok egészségesek maradjanak.

Másik népszokás az, hogy a kanász és tehenész a nagyobb ünnepeken is kihajt. Ilyenkor minden érdekelt háznál kiállanak a kapuba és minden jóval megvendégelik őket.

A nagyvárosokhoz közel lévő községek haladásával és modernizálódásával együtt jár a népszokások és népviselet fokozatos elhagyása. Diósjenő minden nagyvárostól távol fekszik s így lakossága elzárkózottságában, sokat megtartott régi szokásaiból és ruházkodásából.

A katolikus és református népviselet sokban különbözik egymástól.

A kath. leányok ruházata sok fehér vagy színes rakott szoknya, színes „pruszlik” elől sujtásokkal és gombokkal, vagy rakott csipkés ingűjj. Az asszonyok szintén sok rakott, de fekete szoknyát viselnek, az idősebbek fekete blúzt hordanak, a fiatalabbak rövid ingűjja rendszerint színes himzéssel van ellátva. A leányok hajadon fővel, az asszonyok fehér vagy fekete, gyakran himzett kendővel a fejükön járnak. Az idősebb asszonyok köténye fekete, a fiatalabbak és a leányok fehér csipkés kötényt hordanak. A fiatalabbak fekete félcipőt, az idősebbek csizmát viselnek. (l. 37., 38., 39., 41. és 42. ábra).

Misére menetkor a leányok imakönyvet és néhány szál virágot, az idősebb asszonyok imakönyvet és olvasót visznek magukkal. A leányok hajába hosszú szalag van kötve. A leánygyermek ruházata nagyjából olyan, mint a felnőtt leányoké.

A legények és férfiak ruházata fekete. Két gombsoros kihajtós posztó kabát, fekete bársony vagy posztó nadrág, rámás csizmával és fehér ing, rávarrott gallérral, de nyakkendő nélkül.

(l. 40. ábra). Egyeseken nincsen kabát, csak ujjatlan fekete mellény. Az idősebb gazdák nyáron, főként munkában, de gyakran templomban is, hosszú fehér gatyát, viaszos vászonkötényt és bő, ujjatlan mellényt viselnek a lobogós v. bekötött ujjú ing fölött, (l. 43. és 45. ábra). A férfiak a gyerekektől kezdve az öregekig fekete kerek puha kalapot viselnek. A református legényeken csizmát, csizmanadrágot, ujjatlan nagygombos mellényt, nyakkendő nélküli inget, kerekre hajlított puha fekete kalapot látunk. A legidősebb gazdák alacsony, gömbölyű tetejű félkemény kalapot viselnek.

Télen gyakori a férfiakon és fiúkon egvaránt a 2—3 soros pitykegombos kis ködmön, sőt a leghidegebb időben a báránybőrös ruha is előkerül, (Ugyanezeket megtaláljuk a kath. férfiaknál is.), melyhez báránybőr kucsmát hordanak.

Nyáron a bő fehér gatyaviselet az idősebb ref. férfiakon is általános és a forró vasárnap délelőttökön is rendszerint így öltözve mennek a templomba.

A református leányok sok színes rakott szoknyát, színes „pruszlíkot”, csipkés fodros ingujjat, hűvösebb időben elől keresztbe kötött, tarka, rolytos kendőt, fekete félcipőt és harisnyát hordanak. A hajukba hosszú, díszes szalagok vannak fonva. Hasonló színes a kötény és kötője is. (l. 44. ábra).

A leányok hajadonfővel járnak, az asszonyok kendőben. Az idős asszonyok ruházata hasonló ehhez, de komolyabb színű, leginkább fekete. Fejükön rendszerint kis fekete főkötőt hordanak.

Az iparban és kereskedelembe dolgozók elhagyták a népviseletet és az általános városi ruházatot hordják.

Úthálózat, közlekedés, idegenforgalom.

Diósjenő a középkorban vámoshely volt és fontos útvonal vezetett rajta keresztül. Ez az útvonal később elvesztette jelentőségét s a mai fontosabb útvonalak is messze elkerülik. A Vác—Balassagyarmati országút, Szendehelyen, Rétságon és Vadkerten keresztül halad és Diósjenő kocsival ezirányban csak az országútról a Váci-út földjénél leágazó megyei úttal érhető el, mely Diósjenő mellett egészen a Sváb-kastély parkjáig vezet.

Ezt az utat keresztezi a Nógrádról jövő mezei út, mely a már nagyon régen meglévő út helyén készült* s még 1936-ban sem volt egészen kész a kövezése.

Ezeket az utakat a Somlyó-hegy igen silány minőségű andezitjével töltik fel, illetve kövezik ki, amit nem hengerelnek le gőzhengerrel, hanem ezt a munkát a szekerekre és az igen ritkán közlekedő autókra bizzák. Emiatt ezek az utak rendkívül rosszak s Diósjenőt alig kötik össze a környékkel. Még rosszabb az összeköttetés Tolmács, Kámor és Borsosberény felé, ahová csak dűlőutak vezetnek. Ezt a feladatot inkább a vasút végzi el, mely 1908-ban épült. Az állomáson napjában 11 személyvonat és több tehervonat halad keresztül.

A vasút az, ami Diósjenőt belekapcsolta a távolabbi forgalomba és kereskedelembe. Diósjenőről ma már igen sok terményt szállítanak vasúton a környékbeli nagyobb piacokra (Vác—Rétság—Balassagyarmat) és a fővárosba.

Az utak szükségességéről és a községek összeköttetéséről egész más vélemény volt az 1820-as években s még régebben.

Mocsáry Antalnál 1826-ban (I. irod. 6.) Diósjenőről ezt olvashatjuk: „... magyar falu, mely az országúton kívül lévén, sok oly fáradtságtól s bajtól megmentetik, millyent azon helységeknek kellett szenvedniük, melyek az országutak szomszédságában laknak“.

Az országút távolsága, aminek 100 évvel ezelőtt még örvendtek, ma hátráltatja a község fejlődését.

A község belsejében az útviszonyok elég rosszak. Kövezés tulajdonképpen nincsen sehol, legfeljebb helyenként egy gömbölyű kövekből álló sor. A főutcán a cement külcsatorna választja el egymástól a kocsíutat és a járdát. Az úttestet mindenütt nagy mennyiségű kötőrmelék, kavics és por borítja s a főutca cement csatornája, mely a házak kapui előtt egy-egy földdel lehányt cementcső alakjában folytatódik, egészen idegenül, de végeredményben előnyösen hat ebben a környezetben. A patakok fölött azelőtt számos fahidon át történt a közlekedés. 1920-tól kezdve több cementhid épült a főbb útvonalakon, de a fahidak egyrésze még ma is használatban van.

* 1864-ben Diósjenőt és Nógrád mezővárost a Lókoson keresztül egy 10 öl széles út kötötte össze.

A község általában elég szegény. Területe nagy részben az uradalomhoz tartozik s minthogy ott állandó béreseket vannak, kevés a munkaalkalom, amihez hozzájárul a község aránylag kis bevétele*, s így közmunkára csak kisebb összeget lehet fordítani, mint amennyi a község fejlesztésére szükséges lenne.

Utcai világítás, villamos hálózat híján nincsen, de a község a közel jövőben bevezeti a villamos áramot.

Diósjenő bár sok tekintetben elmaradott, mégis van annyi vonzereje, hogy a környező falvakhoz képest jelentős idegenforgalmat mutathat fel.

Gyönyörű fekvésénél fogva a turisták százai keresik fel télen-nyáron egyaránt. Az uradalom területén csak a főerdészi hivatal engedélyével lehet turistáskodni, ami sokakat visszaszűrt. Az engedélyt azonban, a vadászati évad kivételével, majdnem mindenki megkapja, úgy hogy a szép erdei kirándulások (Csóványos, Kámor, Kemence p. völgye stb.) kedvéért nyaranként sokan több hetet is töltenek a községben. Szálloda nem lévén, a gazdák mellékkeresetéhez tartozik, hogy első vagy tiszta szobájukat a nyári hónapokra, nyaraló családoknak bérbe adják. 1936 nyarán 70, 1935 nyarán 100 család nyaralt a községben.

Az uradalomhoz tartozó Jenői tóban a tulajdonoson kívül, csak az esetlegesen meghívottak fürödhetnek, így v. Kámory Lajos főjegyző kezdeményezésére az úrbéres terület strandfürdőt építtetett 300 P költséggel a község felső végén 1932—33-ban. A strandfürdő medencéjét a helvetien kavicsrétegbe vájták és egy töltéssel zárták el. A fürdő vizét a Jenői patak kisebbik ága az utóbb Strandpataknak nevezett víz ér szolgáltatja (l. 46. ábra).

A strandfürdő létesítése szintén nagyban hozzájárult az idegenforgalom föllendítéséhez, mert most már azok is nyugodtan fölkereshetik, akik eddig a fürdés lehetőségének hiányában elkerülték.

Az „Izraelitai Szünidei Gyermektelep Egyesület” diósjenői nyaraltatójában, mely a régi Esterházy kastély ma már erősen átalakított épületében nyert elhelyezést, éveként 200 leány és 200 fiú gyermek nyaral.

* A község évi bevétele és kiadása 20.000 P.

Diósjenő még szép fejlődés elé néz. Ennek első biztosítéka a villamos áram bevezetése lenne, melyre vonatkozóan most folynak s részben már be is fejeződtek a tárgyalások.

A villamos áram több üzemnek szolgáltatna gazdaságos és kényelmes hajtóerőt, (pl. mozi, malom, iparosok stb.) és biztosítaná a jó utcai és lakásvilágítást.

Az utak rendbehozásával, a még kihasználatlan területek művelésére fogásával meg lehetne növelni a mezőgazdasági termelés eredményét, a munkaalkalmat és a kivitelt s nem lenne szükség arra, hogy a lakosság egy része más községbe legyen kénytelen munka után menni.

A község alatt a paloítai szenekkel egyidős barnaszén rétegek fekszenek. A vékony szénrétegek kitermelése eddig még nem látszott célszerű vállalkozásnak, a szén mennyisége és fiatal kora miatt, de most ismét szó van a rétegek kiaknázásáról.

Ha ez megtörténne és esetleg vastagabb szénrétegekre is bukkannának, az erős lendületet adna a község fejlődésének. A megnövekedett árú és személyforgalom lebonyolítására a vasúton kívül új és jó utakra lenne szükség, amiknek burkolatát nagyon könnyen ki lehetne termelni a magashegyi kőbánya andezitjéből.

Célszerű lenne az idegenforgalom megnövelése érdekében a strandfürdő fölött lévő, szép fekvésű, de kihasználatlan területen, nyaralótelepet létesíteni.

A nagy forgalommal, kereskedelemmel a lakosság megnövekedésével és a munkaalkalom megszorodásával, együtt járna a mezőgazdasági többtermelés, a községbeli pangó ipar kibontakozása és az egész lakosság általános jó módja.

A felhasznált irodalom.

1. *Prinz Gyula dr.* Magyarország földrajza 1926.
2. *Fényes Elek.* Magyarország monografiája.
3. *Csánky Dezső.* Magyarország földrajza a Hunyadiak korában.
4. *Dr. Reiszig Ede.* Nógrád vm. története. (Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vm.).
5. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben.
6. *Mocsáry Antal.* Nemes Nógrád Vármegyének Historiai, Geographiai és Statisztikai Esmertetése (Pesten 1826.).
7. *Prinz Gyula dr.* Magyar földrajz 1936.
8. *Papp Ferenc dr.* Hidrológiai megfigyelések a Börzsönyi hegységben (Hidrológiai közlöny IX. K.).
9. *Acsády Ignác.* Magyarország népessége a Pragmatica Sanctió korában (Stat. közl. 1896.)
10. *Knauz Nándor.* Magyar Sion. Egyháztörténeti folyóirat 1869. (A váci püspöki könyvtárban).
11. *Pesthy Frigyes.* Magyarország helységnévtára (Kézirat a M. Nemzeti Múzeum Könyvtárának kézirat gyűjteményében. Diósjenőre vonatkozó részét 1864 júl. 4-én Bolla Mihály jegyző és Homos István bíró írták).
12. *dr. Schafarzik Ferenc és dr. Vendl Aladár.* Geológiai kirándulások Budapest környékén (Bp. 1929.).
13. *dr. Noszky Jenő.* Hont és Nógrád vármegyék geológiai viszonyai (megjelent a „Magyar városok és vármegyék monografiája” c. sorozat Nógrád és Hont vm. c. kötetében. Budapest 1934).
14. *Szvboda Béla.* A Börzsönyi hegység északkeleti részének geomorfológiája (Budapest 1933).
15. *dr. Gaál István.* A Vác—Drégelypalánk-i vasútvonal mentének geológiai vázlata (Bányászati és Kohászati Lapok XLI. évfolyam).

16. *Magaziner Pál*. A Börzsönyi hegység részletes kalauza (A dr. Thirring — dr. Vigyázó: Részletes magyar utikalauzok III.) Budapest 1931.

17. A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1888.

18. *Kogutovicz Károly dr.* Zsebatlasza az 1922-es évre.

19. *Jávorka Sándor dr.* A magyar Flóra. 1925.

20. Historia Domus Parokiae Neogradiensis (A nógrádi r. kath. plébánia könyvtárában).

21. Canonica visitacio 1832 aug. 29. (A nógrádi r. k. plébánia könyvtárában).

22. Archeológiai értesítő 1890-es évfolyam.

23. *Fényes Elek*. Magyarországnak állapota (1837).

24. *Fényes Elek*. Magyarország geographiai szótára 1851. I.

25. *Knauz Nándor*. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. A váci püspöki könyvtárban).

26. Informatio de statu eppatus Váciensis 1675. (Ezt Pongrácz püspök mint nagyprépost írta s rajzolta a hozzá mellékelt térképet. E munka az 1675 V. 1—2—3-án megtartott garamszent-benedeki zsinat jegyzőkönyve. Az eredeti példány, melyet Pongrácz püspök Rómába is elvitt, a bécsi császári levéltárban van, Codex Manuscriptum Ecclesiasticorum N.o. LXXII. cím alatt. Az általam használt példány az eredetinek 1769-ben készült és a bécsi nunciatura által hitelesített másolata, mely a váci püspöki könyvtárban van.

27. *Acsády Ignác*. A magyar birodalom története (Budapest 1904).

28. *dr. Réz Endre*. Nógrád és Hont csonkavármegyéek má-dárvilága. (Megjelent a „Magyar városok és vármegyéek monog-rafiája” c. sorozat „Nógrád és Hont vm.” c. kötetében. 1934).

29. *Dr. Réz Endre*. Nógrád és Hont vármegyéek erdővilága (megj. I. 28) 1934.

30. *Vályi András*. Magyarországnak leirása. (Budán a királyi universitasnak betűivel 1799.)

31. *Hunfalvy János*: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leirása. (Pest. Emich Gusztáv Magyar akad. nyomdász-nál 1865.)

32. *Dr. Kogutovicz Károly*: Dunántúl és a Kis-Alföld I—II. (Szeged 1930.)

33. *Dr. Cholnoky Jenő*: Morfológia. (A földfelszín formáinak ismerete.)
34. *dr. Kogutovicz Károly*. K. Zsebatlasza az 1925. évre.
35. *dr. Borovszky Samu*. A honfoglalás története.
36. *Bella Lajos*. A vaskor II. időszakának magyarországi telepei (Föld és ember VII. évf.)
37. *Hóman — Szekfű*. Magyar történet.
38. *dr. Róna Zsigmond*. Éghajlat. II.
39. *Kárpáti Zoltán*. A Börzsönyi hegység növény földrajzi jellemzése, Bp. 1932. (Megjelent az „Index Horti Universitatis Budapestiensis” I.)
40. *dr. Lovassy Sándor*. Magyarország gerinces állatai (Budapest 1927).
41. *Mikszáth Gyula*. Adatok a Börzsönyi hegység és a Nagyszál molluska faunájának ismeretéhez. (Állattani Közlemények XXVIII. 1931.)
42. *Concilia R. Hung II.*
43. *dr. Nagy Jenő*, Úszómadaraink meghatározója, (Debrecen 1930.)
44. *dr. F. v. Papp*. Über die Andesit und Dacit Kontrakte im Börzsöny-Gebirge (Pécs 1933).
45. *Virágh Rózsa*. Magyar helységnevek eredete (Föld és ember X. évfolyam).
46. Néprajzi Múzeum Értesítője. 1936 1—4. szám.

Használt térképek.

1. M. Kir. Áll. Térképészet 1930-as kiadású 75,000-es részletes térképe (4862. sz. Vác és Diósjenő).
2. M. Kir. Áll. Térk. 25.000-es felvételi térképe (1928-as kiadás 4862., Diósjenő).
3. M. Kir. Áll. Térk. 200.000-es általános térképe (37ⁿ—48ⁿ, Bpest—Losonc).
4. M. Kir. Áll. Térk. 1 : 50.000, Börzsönyi hegység. (Kirándulók térképe, 3. sz.).
5. Mocsáry Antal térképe (egy régibb eredeti után metszve. 1825, irod. 6. Nógrád vm.). (Comitatus Nogradiensis).
6. Diósjenő község térképe. (a diósjenői községházán), 1861.
7. A Pongrácz-féle térkép, (Archiepiscopatus Strigoniensis), a váci püspöki levéltárban, I. irod. 26.
8. Kogutovicz K. dr.: Magyarország néprajzi térképe.
9. II. József-kori katonai térkép, nógrádi lapjai. 1782. felv.

Kedves kötelességemnek teszek eleget, mikor dr. Kogutovicz Károly egyetemi ny. r. tanár úr öméltóságának, édesapámnak és mindazoknak, akik munkám elkészítésében segítségemre voltak, ez úton is hálás köszönetet mondok.

Életrajzi adataim.

Születtem 1904-ben, Budapesten. Középiskolai tanulmányaimat Gödöllőn, a Kir. Kath. Főgimnáziumban végeztem és 1923-ban szereztem érettségi bizonyítványt.

Egyetemi tanulmányaimat a szegedi Ferenc József Tudomány-egyetemen végeztem, 1923—1927-ig. Középiskolai tanári oklevelet a szegedi M. Kir. Áll. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságtól nyertem 1929 május 17-én. Szaktárgyaim a természetrajz és földrajz.

1927-től 1931-ig mint díjtalan egyetemi gyakornok, 1931-től 1935 augusztus 31-ig mint fizetéstelen egyetemi tanársegéd voltam alkalmazva a Ferenc József Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetében.

Ezzel egyidejűen háromtanéven keresztül tanítottam rendes tanári minőségben Tunyogi Csapó János Reálgimnáziumban, Szegeden.

A N. m. Vallás és Közoktatásügyi Miniszter úr 1935. szept. 1-i hatállyal óraadó helyettes tanárként alkalmazott a Győri M. Kir. Áll. Révai Miklós Gimnáziumnál, 1936. jún. 30-án pedig állami helyettes tanárrá nevezett ki.

Tagja vagyok az Országcs Középiskolai Tanáregyesületnek, a Magyar Földrajzi Társaságnak és a Magyar Könyvbarátoknak.

Eddig megjelent dolgozataim: „Adatok a Börzsönyi hegység és a Nagyszál molluska faunájának ismeretéhez.” Bp. 1931. és jelen doktori értekezésem „Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai címen (Győr, 1937).

Tartalomjegyzék.

Bevezetés	—	—	—	—	—	—	3 old.
A terület geológiai felépítése és fejlődés menete	—						5 "
Domborzat és vízrajz	—	—	—	—			10 "
Diósjenő éghajlata	—	—	—	—			29 "
Növényzet és állatvilág	—	—	—	—			32 "
A község története	—	—	—	—			46 "
Település, építkezés, lakosság	—	—	—	—			53 "
Foglalkozás, termelés	—	—	—	—			58 "
Kulturális állapotok	—	—	—	—			65 "
A lakosság jelleme, népszokások, népvisélet	—						67 "
Úthálózat, közlekedés, idegenforgalom	—						69 "
Felhasznált irodalom	—	—	—	—			73 "
Használt térképek	—	—	—	—			76 "
Életrajzi adataim	—	—	—	—			77 "

